

BROD NA KUPI I NJEGOVA ŽUPA

Ante SEKULIĆ

Među naseljima u Gorskom kotaru ističe se svojim položajem, dugom povijesti i značenjem Brod na Kupi. O njemu je dvadesetih godina našeg stoljeća zabilježeno da „nije veliko mjesto. Stoji 221 m nad morem. Kuće su zidane, natkrite daskom i uredne, okružene drvećem i voćkama. To je stjecište triju cesta: one iz Delnica, pa iz Čabra i iz Komorskih Moravica, koja se nastavlja uz čuvenu Lujzinsku cestu. Iz samog mjesta vodi preko Kupe drveni most koji Brod spaja s Kranjskom. U mjestu je sijelo kotara, općina, škola i župni dvor s malom lijepom crkvom sv. Marije Magdalene. Kad je ova župa osnovana pravo se ne zna. No zacijelo je postojala već u XVI. stoljeću. Crkva stoji iza staroga grada”.¹

Međutim, tijekom posljednjih šest desetljeća proteklo je Kupom mnogo vode i mnogi su olujni oblaci prohujali iznad Malog Drgomlja i pitome kupske doline. Izmijenila se slika u Brodu i oko njega: drveni most zamijenjen je betonskim, nema više kotarskog i općinskog sijela, niti župnog dvora, a nekoć ponosni tvrđi grad Zrinskih kao da u prolaznika traži pomoć za svoju obnovu. I ceste su izmijenile svoj izgled i namjenu, a jamačno će im se uskoro pribrojiti potpuno nova: ravničarska željeznička pruga od Zagreba prema Rijeci.

U okvirima nekoliko prohujalih vjekova (jamačno od XII. stoljeća) može se pratiti povijest goranskih naselja (Čabar, Brod, Gerovo, Lukovdol, Delnice, Lokve, Moravice i dr.) od doba krčkih knezova Frankopana koji su svoju vlast širili preko međa prostrane modruške županije (nakon 1193) na zapad i sjever te postali gospodari Broda, Čabra i Gerova; zatim iz vremena hrvatskih velikaša Zrinskih, zakupnika Rigonija, vlasnika Rajmunda Perlasa, moćnog grofa Teodora Bačana te kneginje Viktorije Thurn i Taxis.

1 E. *Laszowski*, *Gorski kotar i Vinodol. Mjestopisne i povijesne crtice*. Zagreb 1923, 26.

U arhivima i knjigama sačuvana je povijesna građa ne samo o tvrdom četverokutnom gradu i njegovim gospodarima nego i o puku koji je u stegama društvenih uredbi nosio breme svoje svagdašnjice. Tragom zabilježene i sačuvane građe, a posebice crkvenih matičnih knjiga, mogu se utvrditi međusobni nesporazumi, poglavito između Vlaha i starosjedićkog žiteljstva.

Život vrlo prostrane katoličke goranske župe u Brodu na Kupi prepleten je brojnim podacima ne samo o njenom uređenju nego također o dušobrižništvu, kapelama i prošteništu u Lešnici.

Društveni sukobi i preinake sredinom XX. stoljeća razorili su u mnogome dotadašnji život pa je potrebno upozoriti na iskrice obnove koje su jamstvo životnog ognja koji se razgara u ljupkoj kupskoj dolini; zato je u prikazu života naselja i župe Brod na Kupi nemoguće predvidjeti svršetak.

GRAĐA SAČUVANA U ARHIVIMA I KNJIGAMA

U raspravi o Brodu na Kupi potrebno je upozoriti na građu koja je sačuvana u slijedećim arhivima:

A) HAUS– HOF– UND STAATSARCHIV, WIEN²

Hungarica. Verschwöreakten, Fasz. 282–330.

Prozessakten, nach Personen geordnet, Fasz. 282–295.

Peter Zrinyakten (Prozess, Verlassenschaft u a.), Fasz. 296–308.

Franz Frangepanakten (Prozess und literarische Verlassenschaft), Fasz. 316–318.

Varia, Fasz. 322–330.

B) ARHIV JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB³

a) Acta miscellanea regni Croatiae, XV–XVIII, Omot IV d 46.

b) Acta Frangepaniani, croat. et lat., XIV–XVII, Omot IV d 49.

c) Stemma diversarum familiarum (...), Omot II d 218.

d) Zrini Petri et Francisci de Frankopan nec non Francisci Bukovački et aliorum notariorum rebellium conscriptio bonorum ann. 1670. Omot II d 87.

e) Kroatien und Slavonien (...). Fragmente der Kriegsgeschichte 1525–1810. Omot I d 50.

2 Kratica u ovom radu: StA + broj fascikla i fol. – Čitanje spisa u bečkom *Staatsarchivu* obavljeno god. 1970, a posebice u svibnju i studenom 1981.

3 Kratica AJAZU + oznaka skupine akata + oznaka omota i fol. – Čitanje spisa obavljeno god. 1968. i prosinca 1981.

C) ARHIV HRVATSKE, ZAGREB⁴

a) *Urbarski spisi i popisi posjeda – Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*; serija a) knjige: 12–13 popis posjeda Zrinskih i Frankopana – *Conscriptiones bonorum Zrinianorum et Frangepanorum*, 1672–1679; b) spisi: Zrinsko–Frankopanski posjedi – *Bona Zriniano Frangepanica*, 1643–1820, kutija br. 12–13, spisi br. 395.

Sadržaj:

Protokol 12: Popis Zrinskih imanja (...), obveze pojedinih kuća pisane hrvatskim jezikom, 1663–1687.

Protokol 13: Popis Zrinskih imanja (...), Čabar itd., 1682.

Fasc. 92: Popis pokretne imovine Zrinskih i Frankopana (...) u dobru Brodu, u kuriji u Čabru (...), br. 13, god. 1683.

Fasc. 395: Gospoštija Zrinski i Frankopan, god. 1643–1812.

b) *Kraljevinske i druge komisije – Acta commissionalia, Kutija 41–48.* – Spor između Banske Hrvatske i Vojne Krajine.

Protokol br. 14–16: Ustanovljenje između Karlovačkog generalata i Banske Hrvatske u prvom redu u okolici Karlovca i Gorskom kotaru, god. 1764.

c) *Francuska građanska uprava u Hrvatskoj – Acta Gallica:* Građanska Hrvatska od 1801–1813. podijeljena je na tri distrikta: karlovački, riječki i senjski. Brod je jedna od 66 općina.

d) *Plemićki posjedi prije regulacije županija – Conscriptiones bonorum ante regulationem comitatum.*

Kutija I.

Protokol br. 3 – X.

Pod br. 7 dominium Čabar et Gerovo, br. 10 dominium Fužine, Lokve, Lič, br. 11 Brod.

Osim spomenute građe dio podataka sačuvan je u *Arhivu grada Karlovca*, zatim u *Spoimenici župe Brod* te u *Arhivu senjsko-modruške biskupije* odnosno *riječke nadbiskupije*.

Građa u arhivima pisana je latinski, njemački i djelomice mađarski. Poneki spis je na hrvatskom, a nekoliko na talijanskom jeziku. Pismo je pretežno latinsko, a dijelom gotičko. Značajnije isprave providene su pečatom.

Konačno treba pripomenuti nekoliko spisa što ih čuva *Sveučilišna knjižnica u Zagrebu*⁵:

4 Kratica AH + oznaka skupine spisa + broj kutije, protokola ili fascikla. Građa proučena najprije na fotokopijama, a siječnja 1982. neposredno na izvornim tekstovima.

5 Posebnu zahvalnost dugujem prof. Šimi Juriću, Boženi Kukulja i Draženu Budiši što su mi pomogli za rada u *Sveučilišnoj knjižnici* god. 1977. i 1982.

a) Extractus rerum magis memorabilium ex Prothocolo sive Actis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (1565–1709).

Sign. R 6552, 3342, 3304.

b) Articuli dominorum praelatorum, banorum, magnatum et nobilium statutuum et ordinum regni Hungariae.

Sign. 3425, 4176.

Za izradbu monografije naselja i župe Brod na Kupi obilje podataka nalazi se također u knjigama:

Adamček, J., Ilustrirana povijest Hrvata. Zagreb 1971.

Batinica, D., Poljoprivredna istraživanja brdskih i dolinskih livada i pašnjaka Gorskog kotara. *Radovi Poljoprivredno-šumarskog fakulteta*, II., br. 2–3. Sarajevo 1953.

Beran, J., Srez Čabar – nekoč kranjski. *Jutro*, let. 10, št. 269. Ljubljana 1929.

Blašković, V., Gorski kotar. *Geografski horizont*, god. V, br. 1–2. Zagreb 1959, 1–16.

Bona, M., Kulturno-geografski opis hrvatsko-primorskog kraša u području modruško-riječke županije i njegovo pošumljenje iz autonomnog budžeta. *Šumarski list*, Zagreb 1892, 331–352.

Bošnjak, K., Još jedan prilog građi za floru Južne Hrvatske. *Acta Botanica Croatica*, vol. VI. Zagreb 1931, 38–46.

Božić, V., Gorski kotar kao regionalna ekonomska jedinica Hrvatske. *Ekonomist*, god. V, br. 6. Zagreb 1939, 262–265

Brodsky, Lj., Hrvatska Švica. *Nada*, god. VIII. Sarajevo 1902.

Burić, A., Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Goranska prezimena kroz povijest. Rijeka 1979.

Cankar, F., Kostel ob Kolpi. Ljubljana 1975.

Cividini, A., Gorski kotar, I. Zagreb 1935.

Finka, B., Štokavski ijekavski govori u Gorskom kotaru. Novi Sad 1977.

Forenbacher, A., Fizičko-geografski oris Gorskog kotara. *Privreda*, br. 6, Zagreb 1931, 133.

Frančisković, S., Razvoj šumskog gospodarstva u zapadnohrvatskom visočju. *Analiza šumarstva JAZU*, sv. 3. Zagreb 1965, 43–269.

Gavazzi, A., Ein Kulturknotenpunkt im Nordwesten der Balkanhalbinsel. *Zeitschrift für Balkanologie*, Jhrg. I Heft 1/2. Wiesbaden 1962, 9–14.

Hacquet, B., Oryctographie carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Lander. Leipzig I/1778, II/1781, III/1784, IV/1789.

Hacquet, B., Physikalisch-Politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen in Jahre 1781–1783 unternommen, I–II. Leipzig 1785.

Hacquet, B., Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slawen. Leipzig I/1801, II/1808.

Heneberg, V., Naše gradine i gradovi. *Narodna starina*, knj. 6. Zagreb 1923, 259–263.

Hirc, D., Špilje na hrvatskom krasu. *Hrvatska vila*, Zagreb 1884, 634–637; 650–652.

Hirc, D., Zur Flora des croatischen Hochgebirges. *Österr. botan Zeitschrift*, Band 36. Wien 1886, 344–348.

- Hirc, D.*, Ceste, prohodi i željeznice jugozapadne visočine Hrvatske. *Narodne novine*, br. 25. Zagreb 1891.
- Hirc, D.*, Bjelogorica Gorskog kotara. Zagreb 1896.
- Hirc, D.*, Vegetacija Gorskog kotara. *Rad JAZU*, knj 126. Zagreb 1896, 1–82.
- Hirc, D.*, Gorski kotar. Slike, opisi i putopisi. Zagreb 1898.
- Hirc, D.*, Vode ponornice u Gorskom kotaru. *Prosvjeta*, Zagreb 1900, 224–226.
- Horvat, R.*, Migracije Hrvata. Zagreb 1940.
- Horváth, I.*, Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil. Leipzig 1844.
- Ivić, A.*, Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17. i 18. stoljeća. *Srpski etnografski zbornik SANU*, knj. XXVIII/16. Beograd 1923.
- Kadić, O.*, Die geologischen Verhältnisse des Gebietes von Čabar, Prezid und Tršća. *Jahresbericht der k. ungar. geol. R.A. für das Jahr 1915*. Budapest 1916, 80–85.
- Kadić, O.*, Die geologischen Verhältnisse des Čabrankatales und Rišnjakgebirges. *Jahresbericht der ungar. geol. R.A. Budapest 1916*, 109–122.
- Klaić, N.*, Ilustrirana povijest Hrvata. Zagreb 1971.
- Klaić, Vj.*, Hrvati i Hrvatska. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda. Zagreb 1890.
- Klaić, Vj.*, Povijest Hrvata. Zagreb 1973.
- Kobler, G.*, Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, I. Fiume 1896.
- Körner, F.*, Kroatien und die Militärgrenze. Aus allen Weltteilen. (?), 1873.
- Kukuljević, I.*, Acta Croatica. Zagreb 1883.
- Laszowski, E.*, Hrvatske povijesne građevine. Mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata, I. Zagreb 1902.
- Laszowski, E.*, Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. Zagreb 1919.
- Laszowski, E.*, Gorski kotar i Vinodol. Zagreb 1923.
- Lopašić, R.*, Urbaria lingua croatica conscripta, I. Zagreb 1894.
- Lopašić, R.*, Oko Kupe i Korane. Zagreb 1895.
- Lopašić, R.*, Spomenici hrvatske krajine – Acta confinaria croatica, I–III. Zagreb 1884–1889.
- Majnarić, N.*, Jedno rovtarsko narječje u Gorskom kotaru. *Južnoslav. filolog.* knj. XVII. Beograd 1939.
- Martinez, D., A.*, Touren im Karstgebiet. *Jahrbuch des Oesterr. Touristen-Clubs*, Band VII. Wien 1876.
- Peloz, M.*, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije. Rijeka 1975.
- Peloz, M.*, Riječka metropolija. Rijeka, 1973.
- Rački, F.*, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae 1877.
- Radeka, M.*, Gornja krajina ili karlovačko vladičanstvo. Zagreb 1975
- Sladović, M.*, Povesti biskupija senjske i modruške ili krbavske. Trst 1856.
- Smičiklas, T.*, Poviest Hrvatske. Drugi dio. Od godine 1526–1848. Zagreb 1879.
- Smičiklas, T.*, Poviest Hrvatske. Prvi dio. Od najstarijih vremena do 1526. Zagreb 1881.

- Skulj, S.*, Današnja Hrvatska – njezin teritorijalni razvitak. *Savremenik*, god. XI, br. 3/4. Zagreb 1916, 141–143.
- Srkulj, S.*, Vojna krajina. *Hrvatska prosvjeta*, god. III, br. 1/3. Zagreb 1916, 63–68.
- Strohal, R.*, Uz Lujzinsku cestu. Zagreb 1935.
- Strohal, R.*, Selo Moravice u Gorskom kotaru. *Obzor*, god. 71, br. 109. Zagreb 1930, 5.
- Šišić, F.*, Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918. Zagreb 1920.
- Šišić, F.*, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb 1925.
- Theiner, A.*, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Roma 1863, Zagreb 1875.
- Tkalčić, I.K.*, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, II. Zagreb 1894.
- Valvazor, W.*, Die Ehre des Herzogthums Krani, II. Rudolfwerth 1877.
- Žeželj, M.*, Ilustrirana povijest Hrvata. Zagreb 1971.

Među spomenutim knjigama, raspravama i člancima ima opsežnijih priloga o Brodu na Kupi kao naselju koje je tijekom povijesti mijenjalo gospodare, osvježavalo stanovništvo novim doseljenicima, gospodarski se uspinjalo i propadalo; u dijelu pak te literature ovo je naselje spomenuto usputno u nekoliko redaka, bez značajnijih i pouzdanijih podataka. U većini knjiga Brod na Kupi spominje se kao dobro, posjed i utvrda Frankopana i Zrinskih.

Treba ipak pripomenuti da su u raspravi o Brodu na Kupi spomenuti također i drugi pisci i njihova djela u kojima se nalaze podaci koji pomažu slaganju potpunije slike o naselju. To vrijedi poglavito za rasprave oko crkvenih prilika i života brodske župe kao i za nedavno (prosinca 1981) objelodanjeni zbornik *Gorski kotar*.⁶

SMJEŠTAJ I NAZIV NASELJA

U svojoj knjizi *Uz Lujzinsku cestu* Rudolf Strohal je napisao da je „svakako najznatnije mjesto u gornjoj kupskoj dolini selo Brod već stoga što je bilo nekoliko vjekova središte brodskog vlastelinstva”⁷. Zabilježeno je također da „najkraći i najljepši put do Broda vodi iz Delnica (...)” i da je to „mjestance našega krasnoga i romantičnoga Gorskog kotara”, poput drugih goranskih naselja, okruženo bregovima „obraslima crnogoricom i bjelogoricom (...)”⁸. Dragutin Hirc je pak u svojoj knjizi zapisao: „Na poluotoku što ga čine rieka Kupa i Kupica bieli se Brod, a uzdignuo se 221 m nad površinu morsku. Malen je brojem kuća, ali velik prirodnim krasotama.”⁹ Spomenuti

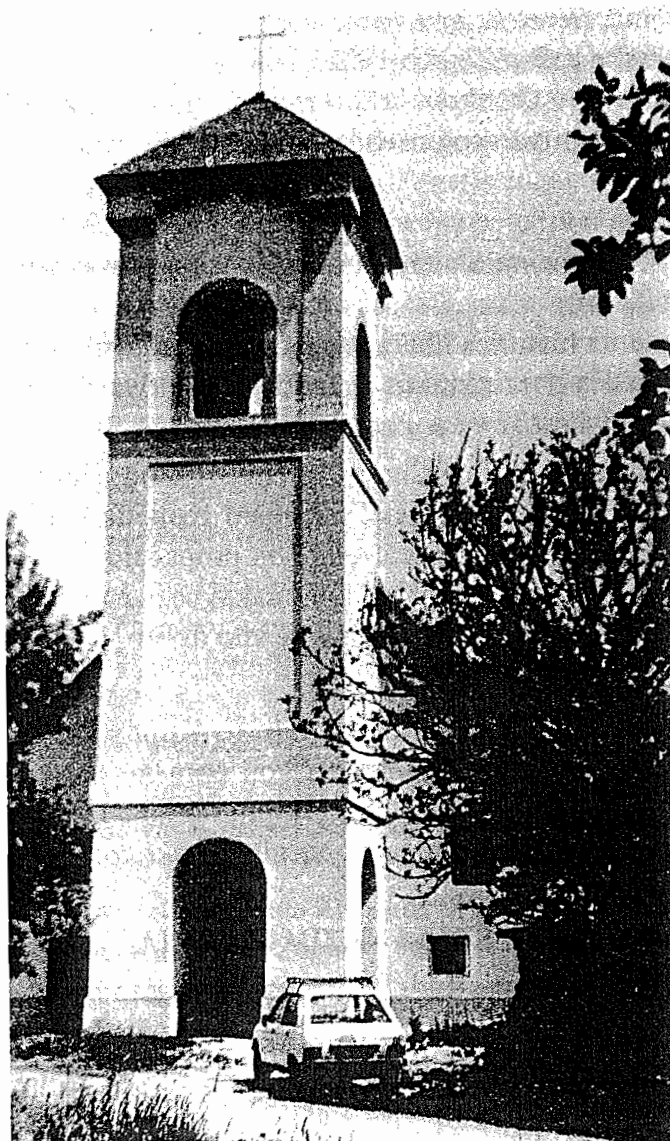
6 *Gorski kotar*. Delnice 1981, str. 1029, ilustrirano. Kratica za ovaj zbornik radova i slika: ZGK + stranica. Sadržaj zbornika: I. Zemljopisno-povijesni pregled, II. Suvremeni razvitak u općinama, III. Čovjek i kraj, IV. Šume i šumarstvo, V. Pilanarstvo i drvna industrija, VI. Maloprodava, VII. Duhovna dostignuća, VIII. Bibliografija.

7 R. *Strohal*, *Uz Lujzinsku cestu*. Zagreb 1935, 14. (poglavlje: Na cesti, koja vodi iz Delnica u Brod). Kratica: F. *Strohal*, I, + str.

8 E. *Laszowski*, nav. dj., 25.

9 D. *Hirc*, *Gorski kotar*. Zagreb 1898, 86.

pisac naveo je mišljenje da se kupska dolina može prisposobiti „najljepšim dolinama Švicarske”.¹⁰

Obnovljena župna crkva u Brodu na Kupu (1981).

U opisima pristupa Brodu obično se spominje cesta iz Delnica (preko Delničkog potoka, Marije Trošt, Tihova, Lešnice) koju prate „guste, tamne i visoke crnogorične šume”¹¹. Ona vodi do gorskog sklopa Drgomlja „koi optječe Lješnica i Kupica, a sa sjeverne strane Mala Bjelica, sve do Grbajela, i konačno rijeka Kupa (...)”¹². Nad Kupom se, sa sjevero-istočne strane iznad Broda izbočuju četiri gorska vrha (do 1331 m.) Baš nad Brodom je Mali Drgomalj koji s juga zatvara dolinu Kupe.

10 Ondje. (Pisac je posudio citat iz knjige Adolfo Stossich, *Il carso liburnico. Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste*, 1879/80, V, fasc. 2, 14)

11 E. Laszowski, nav. dj., 25.

12 Ondje.

Krajem prošloga stoljeća zabilježio je spomenuti D. Hirc naselja u kupskoj dolini: „U toj divnoj dolini leži Brod, preko Kupe pod zelenom glavicom *Petrinja*, dalje do nje *Vas*, pak *Fara* sa velikom župnom crkvom. S ove strane prema Karlovcu, nasadilo se *Bielo selo* i *Golik*, *Razkrižje* i *Ravno*, *Razsohe* i *Tikovo*, pak *Jablanac*. Visoko po vrhovima razštrkala se *Gorica*, *Trški Lazi*, *Prdocaj*, *Rogi*, *Buzin*, *Pucak*, *Vrh* i *Zakrajac*. To su planinska sela, koja gledaju sa visine na dolinu brodsku. U velikom prodolu, kojim se mota Kupica, manja su mjesta: *Iševničica*, *Ložac*, *Krivac*, *Velika* i *Mala Lešnica*.“¹³ Danas međutim, brodskoj crkvenoj župi pripadaju sela i zaseoci: *Brod na Kupi*, *Zamost*, *Krivac*, *Velika Lešnica*, *Mala Lešnica* („*Homer*“¹⁴), *Rogi*, *Radočaj*, *Buzin*, *Gusti Laz*, *Golik*, *Belo*, *D. Ložac*, *Iševnica*, *Gornje Tikovo*, *Donji Turni* (*Jablanci/Čuki*), *Zakrajac Brodski*, *Gorica*, *Raskrižje*, *Pucak*, *Rasohe*, *Trški Lazi*, *Vrh Brodski*, *Ravan* i *Zapolje*.¹⁵ Nazivi naselja neznatno su dakle izmijenjeni, dok je područje župe ostalo uglavnom isto kao i krajem XIX. stoljeća.

U tumačenju toponima Brod treba imati na umu da je stariji naziv bio Ribarsko o kojemu D. Hirc piše: „Gdje danas stoji Brod, stajaše u doba zrinjsko-frankopansko seoce *Ribarsko* u kojem su za gospoštiju gojili ribu“.¹⁶ Noviji naziv mjesta nastao je prema apelativu *brod*, koji je uvijek u starijem hrvatskom jeziku značio mjesto prijelaza na rijeci. No treba zato upozoriti da je Brod čest toponim, i jednočlani naziv „ne bi bio dovoljno obavijestan, pa je naselje dobilo odrednicu“¹⁷ prema zemljopisnom smještaju na rijeci Kupi.

U nazivu rijeke Kupe prema starijem *Colapis* zabilježeno je da je to jedan od najznačajnijih „ostataka predslavenskog supstrata“ koji je slaveniziran te da se od toga naziva hrvatskom derivacijom možda razvilo i ime gorskokotarskog mjesta Kupjak (uz cestu Delnice-Karlovac).¹⁸ Rijeka Kupa „izvire zapadno od Broda kod Razloga i u kratkom razmaku od vrela svoga prima brzu Čabranku;“¹⁹ nad Brodom pak izvire rijeka Kupica „koja ponire kod Lokava i prima, kad izađe, još vode Lješnicu i Iševnicu, te se izliva nedaleko Broda u Kupu“.²⁰

O Brodu kao stanovitom središnjem naselju na Kupi zabilježio je D. Hirc da se ondje „stiču“ četiri ceste: jedna vodi u Kočevje, druga u Karlovac, treća na Rieku, četvrta

13 D. Hirc, nav. dj., 25.

14 Toponim *Homer* načinjen je prema njem. der Hammer – kladivo kojim se kovalo željezo. Usp. E. Laszowski, nav. dj., 25.

15 Podatke o selima i zaseocima brodske župe dao mi je Stanko Kovačić, delnički župnik, koji je ujedno i upravitelj župe u Brodu na Kupi; zahvaljujem mu na suradnji i pomoći.

16 D. Hirc, nav. dj., 86.

17 Usp. Vida Barac, Božidar Fin ka, Govori i nazivlje, ZGK, 429.

18 Ondje.

19 E. Laszowski, nav. dj., 26.

20 R. Strohal, I., 114. – D. Hirc, nav. dj., 90 („skromno, tiho, bez svake buke, izlazi Kupica... pošto se ... među visokim vrhovima po tri puta svila ... izliva se niže Broda u Kupu“).

21 D. Hirc, nav. dj., ondje.

u Čabar,”²¹ dok E. Laszowski piše: „Tu je stjecište triju cesta: one iz Delnica, pa iz Čabra i iz Komorskih Moravica, koja se nastavlja uz čuvenu Lujzinsku cestu”.²²

Budući da je toponim Moravice poznat ne samo u Gorskom kotaru nego i u drugim krajevima, treba upozoriti da je prvotno značenje te riječi: vlažno, travnato mjesto, odnosno mjesto gdje raste bujna trava.²³ Toponim je neslavenskog podrijetla, a u goranskom kraju najprije je bio bez pridjevskog dodatka, a nakon naseljavanja novoga, pravoslavnog žiteljstva razlikuju se: Gornje, Hrvatske, Brodske, Brod Moravice od Donjih, Vlaških, Komorskih, Srpskih Moravica.²⁴

O cestama koje se stižu u Brodu treba imati na umu da su jamačno već drevni Rimljani bili prvi graditelji koji su htjeli na području izrazito planinskog krškog tla svladati bespuća, a zatim su drugi gospodari toga kraja nastavili započetu izgradnju goranskih prometnica (Frankopani, Zrinski i dr). Među glavnim prometnicama spominju se Karolinška, Lujzinska, Rudolfova i Jozefinska cesta. Zanimljivo je pripomenuti da je krajem XVIII. stoljeća bila blizu poozbiljenja zamisao da se Kupa uredi kako bi bila pogodna za plovidbu od Karlovca do Broda na Kupi.²⁵ Od Broda pak do Rijeke trebala je biti izgrađena jaka prometnica, cesta kojom bi se prevozila roba. Ta negdašnja zamisao oživljena je u novije doba: postoje nacrti za izgradnju nove željezničke pruge dolinom Kupe do Broda na Kupi, zatim tunelom ispod masiva Risnjaka. Razmatra se također mogućnost gradnje plovnog puta Kupom do Broda kao produžetak plovnog puta Dunav-Sava-Jadran.²⁶

POVIJEST NASELJA

Uz činjenicu da na području Gorskog kotara (oko 1600 km²) živi oko 45.000 duša u 450 povijesnih naselja (oko 23 stanovnika na km²)²⁷, treba upozoriti da je naseljavanje započinjalo smjerom od istoka prema zapadu u doba seobe naroda.²⁸ Na drevnu naseljenost jamačno je utjecalo podneblje i oblik tla. Međutim, Milan Kruhek je upozorio da se ne zna pouzdano jesu li Avari i Slaveni nakon svoga prodora na Balkanski poluotok (krajem VI. i početkom VII. stoljeća) doprli do Gorskog kotara, i pripominje da se također ne zna jesu li Hrvati (nakon god. 626) u prvom „seobenom valu naselili i Gorski kotar, jer ni u doba rimskog vladanja ovo područje nije intenzivnije uključeno u život rimske pokrajine Liburnije (...). U to najranije doba hrvatske povije-

22 E. Laszowski, nav. dj., 26.

23 Usp. J. Holub, F. Kopečný, Etimologický slovník jazyka českého. Prag 1952, s. v. – P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II. Zagreb 1971., s. v.

24 V. Barac, B. Finka, nav. dj., ZGK, 430.

25 R. Chylak, Prometnice. ZGK, 168.

26 Isto djelo, 174.

27 Usp. Geografija SR Hrvatske, IV. Zagreb 1975, 146.

28 R. Strohal, I., 121 sl.

sti vjerojatno su Gorski kotar zaobilazili i novi naseljenici Hrvatske.”²⁹ Spomenuti pisac također misli, da nema potvrde o sudioništvu Gorskog kotara tada u oblikovanju i uređenju starohrvatske države, jer je bio jedan od teško pristupačnih i prohodnih hrvatskih krajeva.³⁰

Međutim, u svojoj knjizi o povijesnoj antroponimiji Gorskog kotara pisac Antun Burić³¹ iz podatka zabilježenog u pismu pape Grgura I. salonitanskom biskupu Maksimu o dolasku Slavena, koji preko istarskog prijelaza ugrožavaju Italiju,³² dopušta mogućnost da najzapadniji Hrvati „nisu stigli u Istru kroz ljubljanska vrata, a još manje liburnijskim primorjem (...) nego prije baš primorskim zaledem recimo kupskom dolinom iz Panonske nizine.”³³

U rimsko pak doba Gorski kotar pripadao je dvjema rimskim pokrajinama: trećina je s cijelom dolinom Kupe pripadala Panoniji, a ostalo Marcellinovoj Dalmaciji,³⁴ a oba su se dijela prislanjala uz zapadnu Histriju. Dublje značenje ovakva dioba ima u tome što su tako bile razgraničene pokrajine Dalmacija i Panonija, a zatim Posavska i Dalmatinska Hrvatska, sve do god. 925, tj. do ujedinjenja za kralja Tomislava³⁵

Neposrednog spomena naselja Brod na Kupi još nema u ono doba, ali za banovanja i kraljevanja Zvonimirova jamačno je Gorski kotar područje preko kojega se križaju vrlo različiti probici ugarskih i hrvatskih vladara.³² Nakon Zvonimirove pogibije (1089) na hrvatsko prijestolje dolazi ugarska vladarska obitelj Arpadovića, a područjem Gorskog kotara prolazile su križarske čete pod zapovjedništvom Rajmunda Tuluškog (Exercitus Raimundo, tolosano comite, duce Croatiae sive Slavoniae terram prertransit).³⁸ Ano-

29 M. Kruhek, Od doseljenja Hrvata do propasti Zrinskih i Frankopana. ZGK, 47. – B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata. *Historijski zbornik*, Zagreb, 1–2 (1952), 1–56.

30 Isto djelo, ondje.

31 A. Burić, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Rijeka, 1979., 10.

32 Usp. Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (Ispriave za staro razdoblje hrvatske povijesti). Zagrebiae 1887, a. 600, 258.

33 A. Burić, nav. dj., 11.

34 F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda. Zagreb 1975, 59. – Marcellin je bio magister militum, rodom Dalmatinac (454.) stavio se na čelo Dalmacije i vladao je nezavisno od Istočnog i Zapadnog rimskog carstva. Čitavo područje Kupe pripadalo je tada Panoniji.

35 Usp. A. Rački, Iz prošlih dana općine Liča i Fužine. Rijeka, (god.?), 8 sl. – A. Burić, nav. dj. 11. – F. Šišić, Genesis des historischen Begriffes „Dalmatien” (Razvitak povijesnog shvaćanja Dalmacije). *Süd-ostdeutsche Forschungen*, Bd. III., Heft 4. Leipzig 1939.

36 R. Strohal, nav. dj., ondje.

37 F. Rački, „Scriptores rerum chroaticarum” pred XII. stoljećem. Rad JAZU, br. 51. Zagreb 1880. – Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, I – III. Fiume, 1896, 59, 71, 72, 235.

38 F. Rački, *Documenta historiae chroaticae...*, 461 sl. (o stanovništvu: „divlji narod u šumovitom i brdovitom kraju ... bavi se stočarstvom ..., vičan oružju i pljački ..., a govori slaven-skim jezikom ...”)

nymus³⁹ pak bilježi da su se u borbi za hrvatsko prijestolje, „sišavši iz šume koja se zove Peturgoz (Petrov gvozd, Petrova gora, A. S.), utaborili uz rijeku Kupu”.⁴⁰

Više i neposrednijeg spomena o Brodu ima u doba knezova krčkih koji su od god. 1430. nazvani Frankopanima. Od XII. stoljeća može se dakle pouzdanije pratiti povijest Gorskog kotara, a spominju se goranske župe osnovane nakon god. 1280. među kojima su *Brod*, *Delnice* i druge.⁴¹

Mišljenje da je vlast Arpadovića u Hrvatskoj dugo vremena bila samo nominalna⁴² upućuje na zaključak da je Gorski kotar bio uključen u borbu domaćih plemeništa sve dok se u XIV. stoljeću nisu kao gospodari učvrstili krčki knezovi – Frankopani.⁴³ Put učvršćenja njihova gospodstva nad goranskim krajem nije bio jednostavan, proces feudalizacije tekao je drukčije nego u drugim našim krajevima,⁴⁴ jamačno zbog slabe naseljenosti, gorovitosti područja, loših uvjeta za poljodjelstvo te slabe prometne veze sa susjednim krajevima.⁴⁵

Područje oko Broda (i Čabra) rano je došlo pod vlast knezova krčkih, jer nakon što su (god. 1193) dobili prostranu županiju modrušku, stekli su Vinodol (1225), a zatim su širili svoju vlast na zapad i sjever. Tada je jamačno i brodski kotar postao njihovo vlasništvo, dok E. Laszowski s pravom pita jesu li Frankopani u Brodu našli već kakvo naselje ili su ga sami naselili.⁴⁶ Budući pak da se brodska župa – kako je spomenuto – nalazi u popisu onih koje su nastale krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća treba prihvatiti misao da je naselje Brod među najstarijima koja se spominju u Gorskom kotaru. Prema podacima Ivana Krst. Tkalčića⁴⁷, naselje Brod i njegovi žitelji spominju se u nalogu kraljevskog suda u Zagrebu 1481, kojim se knezu Stjepanu Frankopanu zabranjuje ubirati daću od zagrebačkih trgovaca u *Brodu*, *Delnicama*, *Lokvama* i drugim goranskim mjestima.

Nakon smrti Stjepana Frankopana vlasnikom Broda bio je knez Bernardin Frankopan, a za njegova života „popisane su zemlje i mesta slisala pod Modruse”.⁴⁸ Brod je nakon

39 *Anonymus* je bio kroničar kralja Bele III. i napisao je oko god. 1200. djelo *Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae* (Ugarska povijest o prvih sedam knezova). Usp. I.G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I. Wien, 1746, 27.

40 Usp. A. *Dabinović*, Hrvatska državna i pravna povijest. Zagreb 1940, 9. – N. *Klaić*, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1971, 46–47.

41 G. *Kobler*, nav. dj., 71 sl. („Oltre alle parochie..., le quali esistevano già nel 1280, accennansi come antiche... Brod, Delnice e Morovice...”)

42 N. *Klaić*, Postanak plemstva 12–ero plemena. *Historijski zbornik* XI–XII. Zagreb 1958, 59. – usp. M. *Kruhek*, nav. dj., 48.

43 Usp. N. *Klaić*, Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol. *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, XVI. Rijeka 1971, 131–168

44 T. *Smičiklas*, *Codex diplomaticus*, V, 179–180. – AHZ, Neoregistrata acta, fasc. 370, br.34.

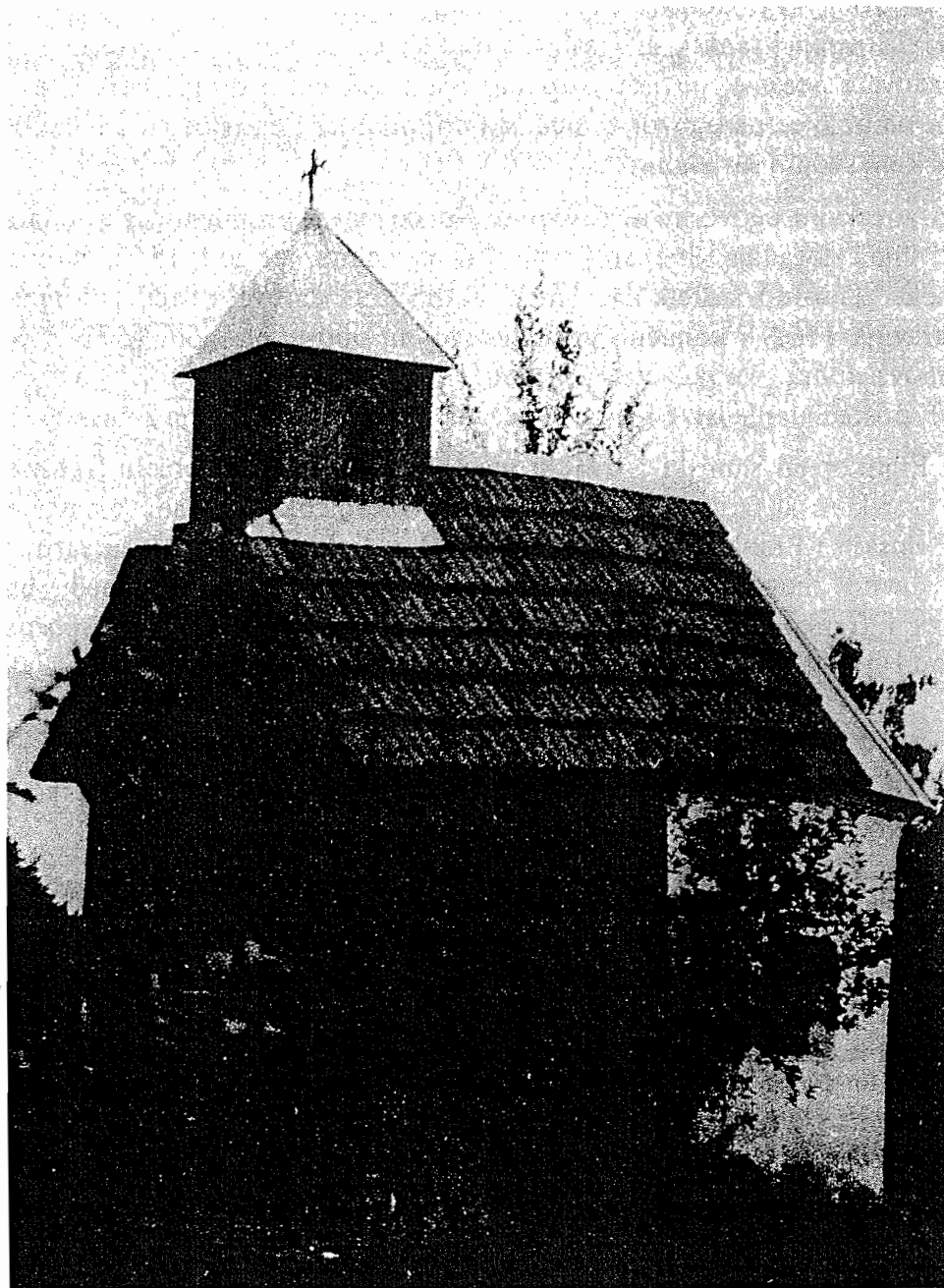
45 M. *Barada*, Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu. Zagreb 1952, 96. – M. *Kruhek*, nav. dj., ZGK, 50.

46 E. *Laszowski*, nav. dj., 28.

47 I. Krst. *Tkalčić*, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, II, 406.

48 R. *Lopašić*, Hrvatski urbari. *Monumenta historico-juridica Slavonum Meridionalium*, V. Zagreb 1894, 20–81.

smrti Bernardina Frankopana naslijedio knez Stjepan Frankopan Ozaljski. Međutim, u to doba (u XV. a poglavito u XVI. stoljeću) Turci su na pobjedničkom pohodu kroz hrvatske i ugarske zemlje upadali u Gorski kotar, premda ga nikada nisu potpuno zauzimali. Tako su Turci tijekom druge polovice XVI. stoljeća prodirali dolinom Kupe sve do Delnica, a put ih je vodio preko Liča, Lokava i Delnica prema Brodu, Gerovu i

Zakrajc Brodski: Kapela sv. Roka (1978).

Čabru. Naselja su tada vrlo stradala, a razbježalo se više od polovice goranskog stanovništva.⁴⁹ Jamačno je Turcima u njihovim nasrtajima najviše smetao utvrđeni grad Kostel, jer su „skoraj obvezno oplazili tudi Kostel”⁵⁰ kad god su preko Ogulina i Vrbovskog dopirali do Kupe.⁵¹

Između god. 1469. i 1598. Turci su napadali i opustošili Gorski kotar tridesetak puta,⁵² za takvih pohoda Brod je po svome položaju i značenju uvijek bio na udaru.⁵³

U drugoj polovici XVI. stoljeća bio je – kako je spomenuto – gospodarom Gorskog kotara knez Stjepan Frankopan Ozaljski. Budući da su mu Turci zauzeli i zaposjeli mnoge gradove i posjede, nevješt gospodarenju i upleten u brojne neprilike, Stjepan Frankopan odlučio se na ugovor o međusobnoj pomoći i nasljedstvu s Nikolom Zrinskim Sigetskim, svojim šurjakom.⁵⁴

Budući da je takvim ugovorima i darovima Gorski kotar promijenio gospodara, treba spomenuti slijed događaja. Stjepan Frankopan je, naime, već god. 1550. darovao sestri Katarini neke gradove i kaštele kao miraz. Zatim je te darove, obećanja i ugovore obnovio 2. travnja 1562. i konačno potvrdio svojom oporukom god. 1572.⁵⁵ Stoga su sva Stjepanova dobra „kuliko dole pri moru, tuliko i ovde na Hrvatih” nakon njegove smrti 1577. postala nasljedstvo njegovih nećaka Nikole, Krste i Jurja Zrinskog.

Međutim, Frankopani slunjski i tržački nisu bili suglasni s otuđenjem frankopanskih posjeda u Gorskom kotaru pa je bilo razmirica i sukoba oko Stjepanove baštine sve do nagodbe Zrinskih i Frankopana sklopljene 1580. u Čakovcu.⁵⁶ Ipak su razmirice poticane, poglavito zbog broskog vlastelinstva, odnosno oko međe između broskog vlastelinstva i frankopanskog Severina i Bosiljeva. Tek 1657. bila je sporna međa utvrđena od Hreljina na Kupi do Sušice na kasnijoj Karolinškoj cesti.⁵⁷

49 R. Lopašić, Popis i procjena dobara Stjepana Frankopana Ozaljskog god. 1558. *Starine JAZU, XXX*. Zagreb 1902, 209–211

50 F. Cankar, Kostel ob Kolpi. Ljubljana 1775, 11 sl.

51 Prema podacima F. Cankara, nav. dj., 4, Turci su napali slovensku utvrdu Kostel prvi put god. 1469, a god. 1585. posljednji put, dvaput u istoj godini.

52 A. Burič, nav. dj., 15–17, navodi svih tridesetak prodora i bilježi kojim su se smjerom kretali turski pohodi.

53 Usp. F. Cankar, nav. dj., 4, 11–13. – R. Strohal, Uz Lujzinsku cestu, 58, 126–128. – J. Adamček, Ilustrirana povijest Hrvata, 89, 129. – F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, 62. – M. Kruhek, nav. dj., 51–52.

54 Katarina, sestra kneza Stjepana Frankopana Ozaljskog bila je žena Nikole Zrinskog Sigetskog. Usp. *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicola de Zrinio*, II. Budapest 1899, 152–153. (skupio B. Samu)

55 I. Kukuljević, *Acta croatica*, I. Zagreb 1866, 266–268. – *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicola de Zrinio*, 409–419.

56 AHZ, *Neoregistrata acta*, Acta cameralia, f. 314, br. 34. – Nesporazumi nisu ipak prestali pa ih je najviše bilo baš oko broskog vlastelinstva, odnosno njegovih međa.

57 Usp. R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine I, 308, 312; II, 115–117; 157–161. – AHZ, *Urbarski spisi i popisi*, f. 68, br. 49. (Urbar vlastelinstva Brod I, III). – R. Strohal, nav. dj. 118.

Krajem XVI. i u XVII. stoljeću Turci su se sve rjeđe zalijetali u Gorski kotar a razlozi- ma su jamačno bili izgradnja karlovačke utvrde (1579) i uređenje Vojne krajine.⁵⁸ U to doba u opustjela naselja i posjede zrinsko-frankopanske naseljavali su se Vlasi (rimo- katolici i pravoslavci), o kojima će još biti riječi u ovoj raspravi.⁵⁹ Međutim, treba upozoriti na činjenicu da su novi feudalni gospodari ovog područja, obitelj Zrinski, bolje gospodarili od Frankopana: koristili su prirodna bogatstva, uredili su promet i trgovinu. To poglavito vrijedi za braću Nikolu i Petra Zrinskog.⁶⁰ Svi posjedi u Gorskom kotaru i Vinodolu pripali su, nakon diobe s Nikolom (1649), hrvatskom banu Petru Zrinskom⁶¹ koji ih je zadržao sve do tragičnih zbivanja god. 1670/71.⁶²

Za povijest Broda na Kupi važno je doba Petra Zrinskog, jer je mjesto tada postalo središte svih posjeda Zrinskih u Gorskom kotaru (prije toga Gerovo je bilo središte), a u to doba je izgrađena brodska župna crkva, te je iz negdašnjih frankopanskih središta ban prenio upravu i sudstvo u *Brod na Kupi*, Gerovo i Čabar.

Kad se pučanstvo brodskog vlastelinskog područja nakon brojnih turskih provala i pustošenja opet osvježilo i umnožilo bilo je podijeljeno u 10 kmetskih sučija: *Belo* (Belo, Kupa, Bukovac, Hostnik, Doluš, Loke, Planina, Golik), *Brod* (Brod, Krivac, Zamost, Hribarsko, Jaseonica, Donji Ložac, Donji Zuhaje, Prdočaj, Donji Rogi, Gornji Rogi, Gornje i Donje Tihovo, Raskrižje, Tihno, Gomji i Donji Tumi, Marija Trošt, Lešnica), *Bukov vrh* (Bukov vrh, Gramel, Srnovac, Pišnatac, Pećište, Stari i Novi Lazi, Dobra), *Crni Lug*, *Delnice*, *Grbajel* (Zagolik, Suhor, Kočićini, Artićak, Raukari, Kuželj, Gučje selo, Grbajel, Belica), *Moravice* (Moravice, Male Drage, Velike Drage, Donji i Gornji Kuti, Maklen, Delač, Sela), *Šajn* (Šajn, Klepeće selo, Pod Gorum, Lamana Draga, Završje, Nagličići, Šehovac, Šimatovo, Za Vrhom, Ivanovo), *Turki* (Turki, Gašparci, Sedelce, Gornji Ložac, Gornji Zahrajc, Nad Kupom), *Veliko Selce* (Veliko Selce, Pucak, Gorica, Tusti Vrh, Sleme, Skrad, Divjake, Hribac, Brezje, Malo Selce). Iz Broda se, dakle, upravljalo širokim područjem pa je to doba jamačno naj- značajnije u povijesti naselja.

Treba pripomenuti da su na čelu svake upravne jedinice, svake sučije bili župan i su- dac, uz koje su bili vijećnici, 10 osoba zvanih starješinama. Župan se brinuo za red na svome području, a sudac je s vijećem sudio u privatno-pravnim sporovima među kme- tovima.⁶⁰ Čini se da je ipak najvažnija zadaća župana, suca i vijećnika bila skrbiti se o točnom ispunjavanju kmetovskih obveza prema gospodaru.

58 *Vojna krajina* (Militärgrenze) posebno je područje Hrvatske, koje je uređeno prema vojnič- kim pravilima radi obrane Habsburške carevine od Turaka. Razlikovali su se dijelovi: Slavon- ska (Windische Gränz, Continia slavonica), Hrvatska (Kroatische Gränz, Continia croatica) i Primorska krajina (Continia maritima).

59 U proučavanju etnogeneze hrvatskog naroda pitanje *Vlaha* je posebice zanimljivo (Wallachi regni Croatiae). Čini se da još uvijek nisu dovoljno proučeni pokreti Vlaha, premda ima čla- naka Dominika Mandića, Krunoslava Draganovića, Radoslava Lopašića i drugih o njima.

60 Usp. R. Strohal, nav. dj., 115–116.

61 Isto djelo, 118.

Kad je nakon smrti Nikole Zrinskog (1664) hrvatskim banom postao brat mu Petar, uzeo je u zakup bratova imanja, pa je obnovio vlastelinski grad u Brodu „i dao mu oblik, kakav danas imade. U gradu je stanovao i župnik novo osnovane župe u Brodu”.⁶¹

Grad, utvrda u Brodu na Kupi postojao je jamačno već u XV. stoljeću i bio je izgrađen od drva. God. 1651. na mjesto starijega, drvenog kaštela sagradio je Petar Zrinski svoj dvor, koji je očuvan do danas (premda vapi za obnovom).⁶² Zatvorena građevina vrlo je jednostavna sa šatorskim krovom. („Navodno je treći kat prvobitno bio drven.”⁶³) Prizemni hodnik bio je povezan s Kupicom i pećinom. Raspored prostorija u prizemlju još je očuvan, a „otvori na ulaznoj, zapadnoj strani vrlo su pravilno raspoređeni po trima vertikalnim osima. Kameni okviri otvora su jednostavni, a samo je portal naglašen vrlo suzdržanom i strogom dekoracijom u oblicima rustike. Ova vrlo interesantna i vrijedna građevina spaja fortifikacijsku funkciju sa stambenom, pripadajući tipu dvor – palača, što joj daje posebnu vrijednost.”⁶⁴

Urota zrinsko-frankopanska bila je sudbonosna za područje Gorskog kotara. Uzroci pobune i urote su složeni. U tadašnjoj Austriji, Ugarskoj i Hrvatskoj nagomilale su se brojne teškoće u gospodarskim, društvenim i narodnim odnosima. Petar Zrinski sa šurjakom Franom Krstom Frankopanom stavio se nakon Nikoline smrti na čelo pobune. Gorski kotar je bio pogodan za tajne oružane pripreme, a iz Petrova pisma 26. ožujka 1670.⁶⁵ lako je zaključiti da se radilo o pobuni na opći ustanak. Treba posebice istaći da je uz Frana Frankulina (vinodolskog kapetana) osobito pristaša urotnika bio Juraj Pipinić, župnik u Brodu na Kupi, koji je skupio oko sebe nekoliko stotina ustanika.

Nakon što je austrijski car Leopold proglasio bana Petra Zrinskog nevjernikom i buntovnikom (krajem ožujka 1670) već je general Josip Herbenstein (i kapetan Ernest Paradeiser) 4. travnja krenuo na svoj pohod, osvetnički i pljačkaški.⁶⁶ Stanovnici Broda na Kupi pružili su otpor: „Brođani su se tom zgodom junački borili jedan cio dan protiv vojske. Malu četvu vjernika zrinsko-frankopanskih sokolio je tadašnji tamošnji župnik Juraj Pipinić. Zapljenu su obavili u Brodu 17. lipnja 1670. kraljevski povjerenici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić. Oni su odmah ondje za novoga upravitelja vlastelinstva namjestili Franju Tausza.”⁶⁷

62 Iva Perčić-Čolогоvić, Fortifikacijski i sakralni spomenici. ZGK, 781 sl.

63 Ondje.

64 Ondje. – Izvornost prvotnog izgleda dvora-palače u Brodu na Kupi narušava naknadna izgradnja betonskih stuba u prizemlju.

65 R. Lopašić, Prilozi za povijest urote zrinsko-frankopanske. Starine JAZU, br. XV, 117.

66 Isto djelo, 116. – F. Rački, Isprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana. Zagreb 1873, 576–580. – Vj. Klaić, Povijest Hrvata, V. Zagreb 1973, 85.

67 R. Strohal, nav. dj., 118 sl. – Usp. F. Rački, Isprave o uroti ..., 115, 141, 182, 556–586. – R. Horvat, Zapljena imanja Zrinskih i Frankopana. Hrv. Kolo II. (1908), 184–225.

Zapljenjena imanja Zrinskih i Frankopana najprije su pripala ugarskoj komori, a god. 1685. brodsko vlastelinstvo je uzeo u zakup barun Franjo Rigoni. Zatim je god. 1692. austrijska komora kupila od ugarske komore imanja Zrinskih, među kojima i brodsko vlastelinstvo.⁶⁸ God. 1727. zamijenio je Rajmund Perlas svoje posjede u južnoj Italiji za negdanja zrinško-frankopanska u *Brodu*, Ozlju i Grobniku.⁶⁹ Od Rajmundova sina Franje Perlasa kupio je Teodor Batthyany (1766) vlastelinstvo brodsko (takoder ozaljsko i grobničko).⁷⁰ Obitelj Batthyany posjedovala je brodsko vlastelinstvo sve do god. 1872. a tada su ga prodali Viktoriji Thurn-Taxis.⁷¹ Nakon njezine smrti naslijedio ga je sin Albert. U XX. stoljeću dogodile su se velike promjene: raspalo se austro-ugarsko carstvo, Gorski kotar se našao u sklopu nove južnoslavenske državne zajednice, sve dok nakon II. svjetskog rata u novim društvenim i gospodarskim preinakama nije našao suvremene mogućnosti svoga života.⁷²

U pregledu povijesti Broda na Kupi može se, dakle, utvrditi činjenica da je naselje od utamničenja (poglavito pogubljenja 30. travnja 1671) Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana mijenjalo gopodare sve do sredine XX. stoljeća. Najprije su se oko njihovih imanja sukobili domaći plemići, krajiški zapovjednici, a zatim Austrijska dvorska i Ugarska kraljevska komora.⁷³ U prvoj polovici XVIII. stoljeća vlastelinstvo Brod mijenjalo je – kako je spomenuto – gospodare. Međutim, gospodarski se stanje nije poboljšavalo. Vlastelinstvo je imalo središnju upravu u naselju, gospodar je pak bio i patron crkve pa je raspolagao župnim dvorom i crkvom. Bio je također vlasnik mosta na Kupi, mlinova i pilana u Gustom Lazu i Maloj Lešnici i brojnih većih ili manjih gospodarskih zgrada.⁷⁴

Temelj vlastelinskog gospodarstva u Brodu bila je tlaka – besplatna radna snaga (52 radna dana za jedno selište⁷⁵). Osim toga veleposjednik je imao tisuću forinti novčane rente, zatim desetinu i druga davanja.⁷⁶ Teret života i rada nosili su kmetovi sve do

68 E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol – dio državine knezova Frankopana i Zrinskih. Zagreb 1923, 36. – AHZ, Acta Buecarana – Uprava primorskih dobara, kut. 64, fol. 13.

69 I. Erceg, Društveno gospodarsko stanje na Perlasovim imanjima. Zbornik *Historijskog instituta u Zagrebu*, V. Zagreb 1964, 125–152. – *Isti*, Konfiskacija Zrinško-frankopanskih imanja. *Jadranski zbornik*, V (1961), 38–39.

70 Usp. E. Laszowski, nav. dj., 37.

71 Isto djelo, 39. – Josipa Paver, Od pada Bachovog apsolutizma do sloma Austro-Ugarske ZGK, 85–89. – Igor Karaman, Pregled gospodarske povijesti od XV. do XX. stoljeća, ZGK, 129–132, 142 sl.

72 Usp. Igor Karaman, nav. dj., ondje.

73 Komora (ili u prvotnom značenju blagajna) bila je u Beču za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Ugarsku i nazivala se Kraljevskom ugarskom dvorskom komorom, a bila je podređena Kraljevskoj austrijskoj dvorskoj komori (Hofkammer).

74 AHZ, Cameralis conscriptio dominii Brod (1824), 165–181. – E. Laszowski, nav. dj., 37–39. – I. Erceg, Konfiskacija ... , 73.

75 *Selište* – kuća sa zemljištem koje je prepušteno obradi kmeta; veličina zemljišta nije uvijek ista, jednaka, već se ravna prema mjesnim prilikama.

76 Usp. I. Erceg, Društveno gospodarsko stanje ..., 125–152. – I. Karaman, Dva gospodarska pravilnika za feudalne gospostije u Hrvatskoj i Slavoniji oko 1800. *Starine JAZU* 50, 427 – 460.

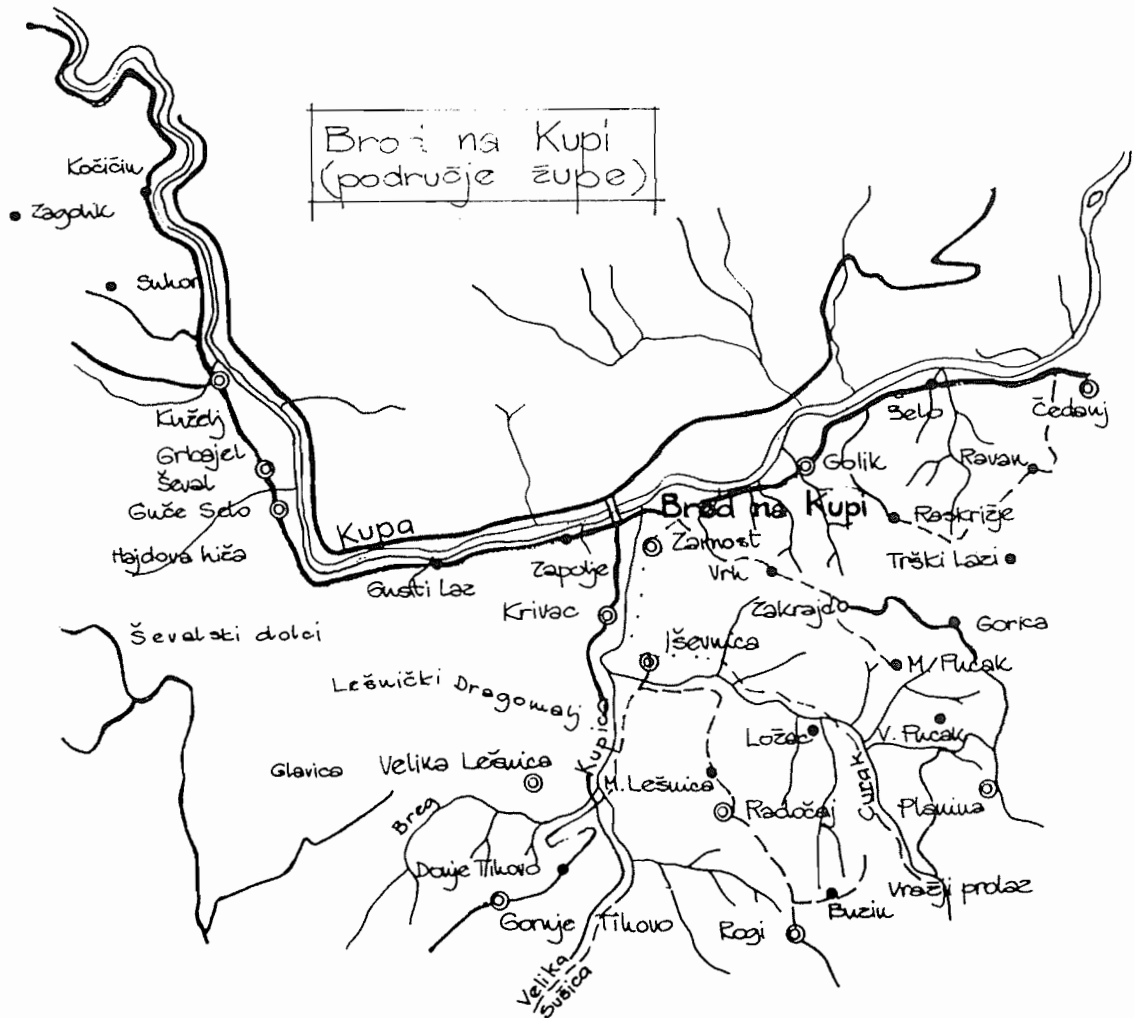
ukinuća kmetstva god. 1848.⁷⁷ Već u doba Zrinskih i Frankopana bilo je manufakturnih pothvata, pa su novi gospodari Perlas i Baćan pokušavali održati i razviti proizvodnju željeza, manufakturu stakla, a za potrebe željezare i staklane bio je potreban ugljen; radile su brojne pilane.⁷⁸ Međutim, nakon ukinuća kmetstva započelo je novo razdoblje u gospodarskom životu Gorskog kotara općenito, a broskog područja posebice. Budući da je nakon 1848. primorski kraj s Rijekom pripojen banskoj Hrvatskoj, osnovana je (1854) riječka županija koja je obuhvaćala znatan dio Gorskog kotara. Slijedilo je ponovno podvrgavanje Rijeke ugarskim vlastima, pa zatim konačno priključenje Vojne krajine građanskoj Hrvatskoj što je promijenilo opseg županija te uvjetovalo novu upravnu diobu. Na goranskom području tada su tri kotara: Čabar, Delnice i Vrbovsko iz kojih se uslijed gospodarskih uvjeta nagodbenjačke Hrvatske (1868) pučanstvo iseljavalo u potrazi za zaradom. Nedavno objelodanjeni brojčani podaci o stanovnicima god. 1869., 1890. i 1910. potvrđuju da se stanovništvo spuštalo u Rijeku, odlazilo u sjevernu Hrvatsku (Slavonija; šumska poduzeća) ili je pak odlazilo preko mora (Sjev. Amerika).⁷⁹ Brod je također gubio na značenju u društvenom i gospodarskom životu: prestao je biti središtem kotara, gospodarski je slabio, a postupno gubio stanovništvo.

TRAGOM CRKVENIH KNJIGA

Pod zajednički nazivnik crkvenih knjiga uključene su knjige, rasprave i članci o broskoj župi i crkvi.⁸⁰ Među njima su crkveni šematizmi u kojima su obično zabilježeni podaci o gradnji crkve, ustanovljenju župe, područnim crkvama, kapelama i grobljima.⁸¹

-
- 77 I. Karaman, Privredni položaj hrvatsko-slavonskog područja u Habsburškoj Monarhiji nakon ukidanja feudalnih odnosa 1849–1873. *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*. Zagreb, 1967, 12 sl.
- 78 R. Bićanić, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1860. Zagreb, 1951, 114–116. – E. Laszowski, nav. dj., 20–21.
- 79 Usp. I. Karaman, Pregled gospodarske povijesti (...). ZGK, 142.
- 80 Među brojnim knjigama i raspravama o crkvenom uređenju Gorskog kotara podaci se nalaze u djelima: T. *Smičiklas*, Codex diplomaticus, II, Zagrabiae, 1904. – F. *Rački*, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. *Starine JAZU IV*, Zagreb 1872. – M. *Pantelić*, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. *Radovi Staroslavenskog instituta 5*. Zagreb 1964. – St. *Katona*, Historia metropolitanae ecclesiae Colocensis, I–II, Colocae 1800. – M. *Peloza*, Riječka metropolija. Rijeka 1973. – *Isti*, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije. Rijeka 1975. – J. *Buturac* – A. *Ivandića*, Povijest katoličke crkve među Hrvatima. Zagreb 1973. – N. *Klaić*, Prva stoljeća u životu Hrvata na istočnoj Jadranskoj obali. Zadar, 1976. – A. *Burić*, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Rijeka 1979, 35–37. – F. *Šišić*, Pregled povijesti hrvatskog naroda. Zagreb 1975, 347 sl.
- 81 Schematismus cleri dioecesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro anno 1885; pro anno 1914. (Typis T. Devčić et socii, Segniae), 129–135; pro anno 1925. (Typis T. Devčić et socii, Segniae), 32–33. – K. *Draganović*, Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji. Sarajevo 1939. – K. *Draganović* i dr., Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji. Zagreb 1975.

Prema uređenju crkvene oblasti u XII. i XIII. stoljeću Gorski kotar je pripadao krbavskoj biskupiji. Ona je osnovana 1185. na saboru u Splitu i prvi joj je biskup bio Matej.⁸² Biskupsko sjedište bilo je do 1460. u gradu Krbavi, a zatim je radi turskih provala premješteno u tvrđi Modruš; nakon poraza hrvatske vojske pod Udbinom 1493. sjedište je bilo u Novom Vinodolu. Sve do 1561. može se pratiti slijed krbavsko-modruških biskupa, a zatim je nekoliko puta tom biskupijom upravljao senjski biskup. Papa

82 T. Smičiklas, Codex diplomaticus, II, 193. (Naredbe i zaključci crkvenog sabora u Splitu 1. svibnja 1185) – K. Draganović, Opći šematizam ... , god. 1939, str. 114.

Urban VIII. ujedinio je oko 1630. krbavsko-modrušku biskupiju sa senjskom per aequalitatem iurium. Prvi biskup sjedinjenih biskupija bio je Ivan T. Agalić.⁸³

O senjskoj biskupiji ne zna se kada je osnovana, ali joj počeci sežu u najstarija vremena. Prvi puta se jamačno spominje u poslanici pape Inocenta I. (402–417), dok se od 1169. može pratiti neprekinuti niz senjskih biskupa.⁸⁴

Treba pripomenuti da K. Draganović misli kako su do 1640. senjski i modruški biskupi bili sufragani splitskog nadbiskupa, zatim su do 1852. pod ostrogonskom nadbiskupijom, a od toga doba su sufragani zagrebačkog nadbiskupa.⁸⁵ Međutim, Gorski kotar je doista do 1640. potpadao pod splitsku nadbiskupiju, ali najistočniji dio Gorskog kotara pripadao je od XI. stoljeća pod bačko-kaločku, a čabransko-gerovski kraj pod akvilejsku nadbiskupiju. Zatim je od 1640. do 1703. Gorski kotar potpadao pod ostrogonsku (i čabarski dekanat), a od tada sve do 1788. pod bačko-kaločku nadbiskupiju. Stanovito vrijeme (1788–1807) veće područje Gorskog kotara bilo je pod ljubljanskom metropolijom, a od 1807. podvrgnut je Sv. stolici sve do 1833. Zatim je određeno vrijeme (1833–1852) opet crkveno pripadao bačko-kaločkoj nadbiskupiji. Konačno je od 1852. do 1969. pripadao hrvatsko-slavonskoj pokrajini (zagrebačkoj nadbiskupiji).⁸⁶ Kada je bulom pape Pavla VI. 27. srpnja 1969.⁸⁷ osnovana riječko-senjska nadbiskupija, našao se Gorski kotar u njenom sklopu.

Spomenute promjene u pripadnosti Gorskog kotara raznim crkvenim središtima potvrđuje mišljenje F. Šišića o crkvenim prilikama u Hrvata općenito:

„U crkvenom pogledu proživjela je Hrvatska, osobito pod Turcima, mnoge nevolje i silovite promjene. U toku 16. st. nestalo je i modruške biskupije, senjska je bijedno životarila uz more, a opseg zagrebačke biskupije gotovo se podudara s opsegom – ostataka Hrvatske. Hrvati su uza sve nevolje ipak ostali vjerni vjeri svojih otaca, koja im bijaše štiti i najuzvišenija obrana i nada za opstanak.”⁸⁸

Ako se ima na umu vjernost vjeri otaca, onda treba istaći da je na području senjsko-modruške biskupije brižno čuvan „u službi Božjoj staroslavenski jezik i glagoljica”.⁸⁹ Papa Inocent IV. dopustio je 1248. upotrebu glagoljice i narodnog jezika u bogoslužju u senjskoj biskupiji.⁹⁰ Glagoljica se brzo proširila na druga područja pa i na Gorski

83 Usp. K. Draganović, nav. dj., 114. – M. Krulek, Od doseljenja Hrvata do propasti Zrinskih i Frankopana. ZGK, 50.

84 Papa Aleksandar III. naredio je god. 1169. da se ima pokoravati splitskom nadbiskupu poput svih svojih predšasnika (quemadmodum praedecessores tui).

85 K. Draganović, nav. dj., 114.

86 Usp. M. Pelozo, Riječka metropolija. Rijeka 1973. – Isti, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije. Rijeka 1975.

87 Bula pape Pavla VI. *Coe tu instante* nosi nadnevak 27. srpnja 1969.

88 F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda. Zagreb 1975, 347.

89 K. Draganović, nav. dj., 116. – A. Burić, nav. dj., 37–38.

90 T. Smičiklas, nav. dj., IV, 243. – M. Krulek, nav. dj., 50. – A. Burić, nav. dj., ondje. Inocent IV. dopustio je uporabu glagoljice god. 1248. u pismu senjskom biskupu Filipu).

kotar, a krbavsko-modruški biskupi zagovarali su bogoslužje na narodnom jeziku. God. 1461. spominje se obrana glagoljice biskupa Mikule u crkvama njegove biskupije.⁹¹ Tako su i brodska župa i dekanat čuvali starocrkvenoslavenski jezik u bogoslužju, a glagoljicu u pismenim bilješkama.

U knjizi R. Strohal *Uz Lujzinsku cestu* piše da je Petar Zrinski obnovio vlastelinski grad u Brodu i dao mu oblik kakav danas imade te da je „ondje stanovao i župnik novoosnovane župe u Brodu”.⁹² Nije spomenuta godina osnutka župe. U crkvenom šematizmu za 1914. spominje se da je Brod *parochia antiqua*.⁹³ Međutim, K. Draganović u svome prvom Šematizmu (1939) bilježi da je župa osnovana 1609.⁹⁴ O matičnim knjigama zabilježeno je u Šematizmu za 1914: *matriculus habet ab anno 1730*.⁹⁵ Na žalost, nije vjerojatno da su župnici više od stoljeća nakon osnutka župe počeli voditi matične knjige.

Župna crkva sv. Marije Magdalene u Brodu sagrađena u doba Zrinskih (1670) stajala je iza dvora sve do II. svjetskog rata kada je teško oštećena.⁹⁶ Patronat nad crkvom i župom imali su uvijek vlasnici vlastelinstva (Zrinski, Batthyany, Thurn-Taxis i dr). Crkva u Brodu bila je „gospoštijaska”, a područna crkva u Lešnici okupljala je okolišni svijet, kmetove-težake. Crkva u Lešnici (Velika Lešnica) posvećena je Blaženoj Djevici Mariji od sv. Krunice, a bila je zavjetna crkva.⁹⁷ Smještena je „uz put u kupsku dolinu prema Brodu na Kupi”,⁹⁸ na izvrsnom strateškom položaju. Građevina je to većih razmjera (u Šematizmu 1914. je zabilježena kao *capella*), čvrstog zvonika na sjeveroistočnoj strani. Crkveni unutarnji prostor je jednobrodna kvadratična cjelina koja se prema istočnoj strani vezuje sa svetištem, dok je ulazni dio sa zapada. Široki luk povezuje dijelove sa središnjim prostorom.⁹⁹ Crkva u Lešnici spominje se iste godine kad je osnovana župa u Brodu, a dopuštenje za oltar je od 12. veljače 1609.¹⁰⁰ Također se spomi-

91 M. Pantelić, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. *Radovi Staroslavenskog instituta 5*. Zagreb 1964. (K. Draganović, nav. dj., 116. spominje sinodu god. 1624. u Bribiru nastojanjem biskupa Agalića. Raspravljalo se o bogoslužnom jeziku).

92 R. Strohal, *Uz Lujzinsku cestu*, 118.

93 *Schematismus cleri dioecesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro anno 1914*, 129.

94 K. Draganović, nav. dj., 130. – E. Laszowski, nav. dj., 216: „Kad je ova župa osnovana, ne zna se pravo. No zacijelo je postojala već u XVI. stoljeću”.

95 *Schematismus ... pro anno 1914*, 129.

96 Župna crkva sv. Marije Magdalene u Brodu, teško oštećena bombama, dijelom je obnovljena 1979. i 1981. zauzimanjem St. Kovačića, delničkog župnika i upravitelja brodske župe. Crkva je obnovljena izvana, ali puno poslova treba još obaviti kako bi crkva služila u potpunosti svojoj svrsi.

97 (***) Majka Božja Lesnička – Brod na Kupi. *Marija*, V. (1967), br. 7, 301. – A. Cmrica, *Hrvati i Marija*. Zagreb 1953, 73.

98 Iva Perčić-Čolović, *Fortifikacijski i sakralni spomenici*. ZGK, 788.

99 Ondje (Slika crkve u Lešnici objelodanjena u ZGK, 780. nije iz novijeg doba, jer je današnji, godine 1981, izgled crkve vrlo jadan. Pokušaji oko spašavanja zvonika i crkve prepušteni su zauzetosti pojedinaca).

nje na području brodske župe kapela sv. Andrije Apostola i sv. Vita u naseljima Rogi, Radočaj i Buzim.¹⁰¹

Broj župljana u Brodu na Kupi jako opada. Usporedbe radi treba spomenuti podatke iz XX. stoljeća prema kojima je 1914. bilo ukupno 1908,¹⁰² god. 1925. bilo je 1750¹⁰³, god. 1939. zabilježeno je 1676,¹⁰⁴ god. 1975. samo 680.¹⁰⁵

Prema matičnim knjigama broj krštenih u prošlom stoljeću kretao se od 48 (1859) do 84 (1891)¹⁰⁶. U XX. stoljeću znatno je manje krštenih: od 69 (1900) do 14 (1936)¹⁰⁷. Međutim, vrlo je porazna činjenica što je u razdoblju od 1945. do 1981. broj krštenika malen: god. 1977. nije bilo ni jedno krštenje, god. 1970, 1971, 1978. samo 1, god. 1972, 1976. pak 2. Samo je u god. 1946, 1949, 1950. krštenih bilo više od 20 (25, 25, 27).¹⁰⁸

Promjena društvenih i gospodarskih uvjeta života jamačno je obilato pridonijela opadu priraštaja župljana i stanovništva općenito.

Gorski kotar bio je crkveno podijeljen na dekanate od davnine¹⁰⁹, a u Brodu na Kupi je bilo sjedište broskog dekanata. U starije doba je mjesni župnik obnašao čast i službu dekana, ali već u prošlom stoljeću često su delnički¹¹⁰, fužinski¹¹¹, ili neki drugi župnici obavljali službu broskog dekana. Novom uredbom nakon god. 1969. nema više broskog dekanata.¹¹² U broski dekanat bile su uz Brod uključene župe: Crni Lug, Delnice, Fužine, Kuželj, Lič, Lokve, Mrkopalj, Razloge i Turke.¹¹³

-
- 100 Usp. A. Crnica, nav. dj., 93: „U Velikoj Lešnici na području župe Brod na Kupi, koja je osnovana 1609, a sadašnja župna crkva sagrađena je 1670. i posvećena sv. Mariji Magdaleni – nalazi se kapela posvećena Majci Božjoj od Presv. krunice ili, kako se u mjestu kaže, Presv. čisla (...)”.
- 101 Schematismus ... pro anno 1914, 129. s podatkom da ondje ima 381 duša, dok u Brodu ima iste godine 261, u Lešnici 230.
- 102 Schematismus ... pro anno 1914, 129.
- 103 Schematismus ... pro anno 1925, 32.
- 104 K. Draganović, nav. dj., 130.
- 105 Šematizam 1975, 438. – Prema podacima upr. župe St. Kovačića god. 1981. broj župljana je oko 640.
- 106 Mat. knjiga krštenih župe Brod na Kupi, svez. II. (dobrotom matičara u Mjesnom uredu).
- 107 Mat. knj. krštenih ... , sv. III. i IV.
- 108 Mat. knj. krštenih ... , svez. IV. i V.
- 109 Usp. M. Pelosa, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije. Rijeka 1975. – A. Burić, nav. dj., 36–37.
- 110 Usp. Schematismus ... pro anno 1914, 129. dekan je Antun Rigoni, suae Sanctitatis Camera-rius ..., S. Sedis Consistorialis assessor, *parochus in Delnice*.
- 111 Usp. Schematismus ... pro anno 1925, 32 „Decanus Thomas Vičić, S. Sedis Con. assessor, *Parochus in Fužine*” (potcrt. A. S.) – God. 1939. broski dekan je također župnik u Fužinama (Hinko Košak).
- 112 K. Draganović, nav. dj., (1975), 423, 438.
- 113 Usp. Schematismus ... pro anno 1914, 129. – ... pro anno 1925, 32.

U popisu župnika koji su upravljali brodskom župom može se pouzdano pratiti slijed od 1859. Neki su župnici prije toga već spomenuti u ovom radu.

a) Župnici (upravitelji župe) Broda na Kupi

1. Antun *Dobrovac*, upr. (?–1859), 2. Božo (Nalis) *Pleše*, župnik (1859–1867), 3. Matija *Grünhut*, upr. (1867), 4. Andrija *Švrljuga*, župnik (1867–1876), 5. Vinko *Sokolić*, župnik (1876–1886), 6. Josip *Čubelić*, upr. (1886), 7. Mate *Cvetko*, župnik (1886 – 1896), 8. Vinko *Margan*, upr. (1896–1897), 9. Antun *Rigoni*, župnik (1897–1904), 10. Bolto *Mikulčić*, župnik (1904–1910), 11. Pavao *Oršić*, upr. (1910), 12. Pavao *Ožegović*, župnik (1910–1918), 13. Romano *Štiglić*, župnik (1918–1933), 14. Josip *Koželj*, upr. (1933–1945), 15. Janko *Weingerl*, upr. (iz Kuželja) (1945–1947), 16. Josip *Poslek*, upr. (iz Turki) (1947–1956), 17. Franc *Rihtarić*, upr. (iz Kuželja) (1956–1963), 18. Ivan *Perušić*, upr. (iz Ravne Gore) (1963–1968), 19. Milan *Bogović*, upr. (iz Kuželja) (1968–1971), 20. Stanislav *Kovačić*, upr. (iz Delnica) (1971 – 1975), 21. Zlatko *Sušić*, upr. (iz Kuželja) (1975–1977), 22. Stanislav *Kovačić*, upr. (iz Delnica) (1977–).

b) Duhovni pomoćnici u župi (i za župu) Brod na Kupi

1. Nikola *Fulvi* (1858–1860), 2. Simeon *Serdoc* (1861–1862), 3. Blaž *Polić* (1862–1864), 4. Matija *Marušić* (1864–1865), 5. Matija *Grünhut* (1866–1867), 6. Marko *Piršljin* (1971–1972), 7. Zlatko *Sušić* (1972–1975).

ŽITELJI I NJIHOVA IMENA

O žiteljima Gorskog kotara postoje rasprave u kojima se tvrdi da je stanovništvo na tom području vrlo rano nalazilo potrebne uvjete za život¹¹⁴, a oko 600. godine da je zabilježen dolazak Hrvata¹¹⁵. Zatim se spominje izvješće iz vremena I. križarske vojne, kad se u goranskom kraju nalazio „divlji narod u šumovitom i brdovitom kraju”, ali negostoljubiv prema strancima.¹¹⁶ Sastavljači nedavno objelodanjenog zbornika o Gorskome kotaru misle da se prva naselja spominju god. 1477. i 1481.¹¹⁷ U knjizi pak A. Burića o prezimenima, odnosno o povijesnoj antroponimiji Gorskog kotara piše da su u toj knjizi zabilježena prezimena „od najstarijih datuma (1461)” pa do kraja XIX. stoljeća.¹¹⁸ Razlika je očita ali je moguća.

Jače naseljavanje Gorskog kotara vezano je za knezove krčke nazvane god. 1430. Frankopanima,¹¹⁹ a razvitak žiteljstva i njegova života narušen je provalama Turaka od XV.

114 R. *Strohal*, nav. dj., 121 sl. – A. *Burić*, nav. dj., 10.

115 F. *Rački*, *Documenta historiae chroaticae...*, 258.

116 G. *Kobler*, nav. dj., 59. – A. *Burić*, nav. dj. 12.

117 Na prvoj stranici – nepaginiranoj – ZGK zabilježena je „posveta” sa spomenutim godinama. (Godine 1981. održane u povodu 500. obljetnice proslave u Delnicama, Brodu).

118 A. *Burić*, nav. dj., 45.

119 G. *Kobler*, nav. dj., 238 (prema djelu B. A. Krčelića – Kercselich). – F. *Rački*, *Documenta, historiae chroaticae ...*, 461–462. – N. *Klaić*, Kako i kada su knezovi Krčki stekli Modruš i Vinodol. *Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci i Pazinu XVI*, Rijeka 1971, 131–168. – M. *Kruhek*, nav. dj., 49–50.

stoljeća sve do početka XVIII. stoljeća.¹²⁰ Istina je da je bilo čestih provala Turaka na spomenuto područje, ali Gorski kotar nikad nije bio osvojen, „kao dio predziđa kršćanstva (antemurale christianitatis)”.¹²¹ Pomicanje stanovništva pred turskim četama zabilježeno je nekoliko puta, a kad su Turci opustošili Gorski kotar god. 1469. odveli su sa sobom 60.000 sužnjeva.¹²² Habsburgovci (Ferdinand I, Maksimilijan, Rudolf, Matija II, Ferdinand II, Ferdinand III. i Leopold I.) imali su teškoće u obrani svojih zemalja od turskih provala. Već je kralj Matija I. Korvin (iz obitelji Hunyadi) začeo uređenje Vojne krajine kada je god. 1469. ustanovio senjsku kapetaniju kao prvu vojnu obrambenu stalnu organizaciju u Hrvatskoj. Obrambeni pojas Vojne krajine bio je pak za život Gorana vrlo važan. Budući da je za prvih 150 godina žestokih turskih provala stanovništvo dijelom odvedeno u sužanjstvo, a dijelom poubijano, preživjelo se pak spašavalo bijegom u susjednu Kranjsku.¹²³ Opustjeli i nenaseljeni krajevi nisu mogli ostati takvi pa su knezovi Frankopani i Zrinski, austrijski vojni zapovjednici (generali) pozivali slavenske izbjeglice iz turskih područja. Ti novi doseljenici, poznati pod imenom Vlasi (Vlah; Wallachi), nastanili su se na praznim zemljištima Zrinskih i Frankopana u Gorskom kotaru zauzimanjem krajiških zapovjednika Andrije Auersperga, Vida Kisela i Jurja Lenkovića.¹²⁴

Već je spomenuto da je Vojna krajina (Militärgrenze) bila posebno hrvatsko područje na kojem je uređena posebna obramba zemlje habsburškog carstva. Treba, međutim, pripomenuti neke pojedinosti o Vlasima.¹²⁵

Riječ Vlah ima različito značenje. U mnogim srednjovjekovnim spisima na našem tlu Vlah je – Talijan.¹²⁶ Neki srpski spomenici nazivaju Vlasima Dubrovčane i žitelje primorskih naselja, jamačno zbog preostalog romanskog stanovništva.¹²⁷ Protumačeno je također da su se u doba turskih ratova u hrvatskim zemljama nakon pada Klisa (1537) s Turcima i uvojačenim Vlasima počeli naseljavati Srbi i pravoslavci općenito

-
- 120 Usp. R. *Lopašić*, Spomenici hrv. krajine – Acta continaria croatica, 1–III. Zagreb 1884–1889. – E. *Laszowski*, nav. dj., 28–30. – M. *Kruhek*, nav. dj., 51–52 sl.
- 121 A. *Burić*, nav. dj., 19 (pisac se poziva na *Enciklopediju leksikografskog zavoda*, sv. 1, Zagreb, MCMLV, 169).
- 122 Usp. F. *Cankar*, Kostel ob Kolpi, 4. – J. *Adamček*, Ilustrirana povijest Hrvata, 89.
- 123 R. *Lopašić*, Spomenici (...) – Acta continaria (...), 306.
- 124 Usp. R. *Lopašić*, Oko Kupe i Korane, 72–75. – *Isti*, Urbaria lingua croatica conscripta – Hrvatski urbari I. Zagreb 1894, 96.
- 125 Usp. D. *Mandić*, Etnička povijest Bosne i Hercegovine. Rim 1967. – L. *Thalloczy*, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München 1914. – A. *Rački*, Iz prošlih dana općine Liča i Fužine, Rijeka (god.?). – M. *Kruhek*, nav. dj., 52–53. – A. *Sekulić*, Prilozi povijesti naselja i župe Lič. *Croatica christiana periodica*, V. (1981), br. 8, 28 i dalje (s bilješkama).
- 126 V. *Kos*, Vlah in vlaška imena med Slovenci. *Glasnik muzejskog društva za Sloveniju*, XX (1939), 1–4, 226–235.
- 127 A. *Sekulić*, Prilozi za povijest naselja i župe Lič. *Croatica christiana periodica*, V(1981), br. 8, 24.

pa se „od tog vremena riječ Vlah počela upotrebljavati i za njih”.¹²⁸ No ta riječ se upotrebljavala u XV. i XVI. stoljeću za svakoga tko je doselio na područje slobodno od turske vlasti. Treba, međutim, pripomenuti da su ti doseljenici obično bili pravoslavci. Ne bi se moglo tvrditi da je ipak god. 1432. u Lici bilo pravoslavaca, premda se u ispravi kralja Sigismunda spominju Vlasi.¹²⁹ U prikazu povijesti broskog naselja i župe treba upozoriti na sukobe koji su izbili između starosjedilaca i doseljenih Vlaha u doba Zrinskih u XVII. stoljeću. Često se u obračunima proljevala i krv.¹³⁰

Frankopani i Zrinski željeli su doseljene Vlahe učiniti podložnim kmetovima, dok su ih krajiške vlasti naseljavali uz obećanje da neće imati nikakvih dužnosti i obveza. Jamačno u tome treba tražiti dio razloga za sukobe pa i česta razbojstva.¹³¹ Međutim, očito su doseljenici pridonijeli što se u Gorskom kotaru čuje štokavština,¹²³ kao što je bijeg pred Turcima u Kranjsku i zatim povratak na stara ognjišta pridonio kajkavštini u goranskom kraju.¹³³

O životu ljudi u broskoj župi u starije doba piše E. Laszowski: „Gotovo nam ništa nije poznato što se događalo u Brodu pod gospodstvom Petra Zrinskoga. Zacijelo je i tamo blagotvorno djelovao gospodar i njegova žena banica Katarina, koja je po svim imanjima svoga muža vladala blago i na korist svojih podanika. Zacijelo nije zapostavljala ni Brod (...)”.¹³⁴ Petar Zrinski je – kako je spomenuto – uredio novo vlastelinstvo u Brodu na Kupi pod kojim su bila sela središnjeg dijela Gorskog kotara.¹³⁵

Treba upozoriti, međutim, da su Zrinski bili feudalni gospodari, koji su doduše znali bolje koristiti bogatstva goranskog kraja od Frankopana¹³⁶, ali društveni odnosi počivali su na feudalnim običajima i zakonima pa su pučanstvo u cijelom broskom vlastelinstvu činili kmetovi.¹³⁷

Dužnosti i obveze broskih kmetova prema vlastelinu bili su: tlaka (tjelesni posao: orati, kositi, kopati, odgrtati snijeg i sl.), davanje desetine od godišnjeg prihoda i pla-

128 Usp. R. *Pavelić*, Tko su Bunjevci. Vlasi i Vlaji. *Vjesnik*, god XXXVIII, br. 10744 od 20. srpnja 1977, str. 13.

129 Usp. M. *Kruhek*, ondje.

130 Usp. E. *Laszowski*, nav. dj., 31–32. – AHZ, Archivum domini Brod, fasc. I, 1, 3, 4. (Spominju se predstavnici karlovačkog zapovjednika Pavao Čiolnić i Ivan Bakarić, a Nikola Milovac i Ivan Buducki bili su predstavnici Zrinskih.) – R. *Lopašić*, Spomeni hrv. Krajine, I, 350–359.

131 Ista djela. Ondje.

132 B. *Finka*, Štokavski ijekavski govori u Gorskom kotaru. Novi Sad 1977. – A. *Burić*, nav. dj., 29. – V. *Barac*, B. *Finka*, Govori i nazivlje. ZGK, 419–431.

133 Usp. V. *Barac*, B. *Finka*, nav. dj., ZGK, 424–426.

134 E. *Laszowski*, nav. dj., 33.

135 M. *Kruhek*, nav. dj., ZGK, 53.

136 Isto djelo, 52.

137 R. *Strohal*, nav. dj., 115.

ćanje kraljevice (nezatni porez). Osim toga kmetovi su morali pratiti vlasteline na putu i nositi njihova pisma. Budući da su obveze bile velike i trebalo ih je ispuniti, kmetovi su živjeli u zadrugama koje su najčešće okupljale najbliže rođake. Na čelu zadruga bio je gospodar komu su se svi pokoravali i koji je odgovarao vlastelinskim činovnicima za cijelu zadrugu. Među brodskim kmetovima treba razlikovati *cjeloselce*, koji su od vlastelina dobili po 20 jutara zemljišta i *poluselce*, koji su bili kmetovi podijeljeni od prevelike zadruga, ali se nisu smjeli dalje dijeliti.¹³⁸ Kmetovi su smjeli sjeći drvo samo s dopuštanjem vlastelina odnosno njegovih službenika. U nekih pisaca o društvenim i gospodarskim prilikama u goranskom kraju tijekom XVI. i XVII. stoljeća zabilježena je misao, da „u to doba kmetovi Gorskog kotara nemaju toliko posla na gospodarevoj zemlji, koje ni nema mnogo. Više su obvezni na rad u šumi, prijevoz vlasteoske robe i nošenju pošte, pomoć u lovu i ribolovu, održavanje putova i cesta...”¹³⁹

O životu brodskih kmetova u ono doba zabilježeno je da su bili vrlo umjereni i trijezni, u jelu i odjeći čedni. Odjeću su tkale žene od lana i konoplje, a kabanice su kupovali u Bakru i Kočevju.¹⁴⁰ Spominje se da je u brodskom vlastelinstvu bilo opančara, klobučara i krojača.

Kuće u brodskom kraju gradili su većinom od drva, katkad od kamena. Bile su prizemnice s jednom velikom sobom (zadružna obiteljska soba), prostranom kuhinjom i niskim ognjištem te malom prostorijom (komoricom) u kojoj se spremala odjeća i rublje. U kućama nije bilo poda nego zemlja, a posoblje su sačinjavali kreveti, stol i klupe; u kuhinji su se nalazile police, u komori pak škrinje za odjeću. Uz kuću je zadruga imala staju, sjenik i ambar.¹⁴¹

Teško je utvrditi koliko je kmetova bilo na brodskom vlastelinstvu u XVII. stoljeću, ali prema popisu 17. lipnja 1670. na spomenutom vlastelinstvu bilo je 600 kmetova koji su živjeli na stotinjak selišta.¹⁴²

Nakon pogibije Petra Zrinskog i Krste Frankopana izmijenile su se prilike u Gorskog kotaru, pa je i brodsko područje promijenilo gospodare od Austrijske i Ugarske komore pa sve do knezova Thurn i Taxis, do god. 1918. Međutim, goranski kmetovi i slobodnjaci (osobito brodski) nisu u novim gospodarima našli bolje od bivših; najprije su ih upravitelji koje su postavljale komore još više izrabljivali.¹⁴³ O izjavama, žalbama i molbama Gorana ima građe u Arhivu Hrvatske u Zagrebu,¹⁴⁴ a postoji ondje građa i o preinačenim urbarima pojedinih goranskih mjesta.

138 Isto djelo, 116.

139 M. Kruhek, nav. dj., ZGK, 54.

140 R. Strohal, nav. dj., 117. — usp. A. Crnić, Etnografski prostor i sadržaj, ZGK, 331–411.

141 Usp. Ista djela, ondje.

142 R. Lopašić, Prilozi za povijest urote zrinško-frankopanske. *Starine JAZU XV*, 576.

143 Nadbiskupski arhiv, Zagreb. *Epistolae ad episcopos*, vol. V, nr. 96 (kmetovi su počeli „groziti se svojim negdašnjom gospodom”).

144 AHZ, *Urbarialia acta* (serija).

Podaci iz 1751. pridonose poznavanju stanja na brodskom području. Hrvatski sabor je naime na svojoj sjednici 7. rujna 1750. odlučio da se obavi popis na plemićkim posjedima prije uređenja županija (*Conscriptiones bonorum ante regulationem comitatum*). Popis je obavljen slijedeće godine nakon banove naredbe.

Prema tom popisu na vlastelinstvu (*su dominio Brod*) bilo je 699 domaćina (*hospes*), oženjenih (*uzorati*) 730, neoženjenih (*non uzorati*) 80 i 9 udovica (*viduae*).¹⁴⁵ Popisano je obradivo zemljište, a zanimljivo je pripomenuti da je bilo 667 volova (*boves, boves jugales*), 653 krave (*vacca*), 564 konja (*equi*), 112 junadi (*iuvenci et iuvencae*), 5113 ovaca (*oves*), 572 svinje (*majales*), 135 košnica (*apum alvearia*) itd.¹⁴⁶

God. 1755. car Josip II. ukinuo je kmetstvo pa se kmet mogao slobodno seliti i ženiti, učiti zanat i polaziti školu, ali nije i dalje bio vlasnikom zemlje, plaćao je desetinu, snosio teret tlake i ispunjavao ostale kmetске obveze.¹⁴⁷

Ukidanjem feudalnih odnosa u sjevernoj Hrvatskoj 1848. seljaštvo je oslobođeno ovisnosti o plemićima i njihovim posjedima. Međutim, uvjeti za napredak prometa, industrije i trgovine bili su tijekom druge polovice XIX. stoljeća nepovoljni, pa je dio goranskog žiteljstva tražio posao u Rijeci ili u drugim krajevima, najčešće u Slavoniji.¹⁴⁸ Pokušaj da se industrijskim zahvatima pomogne gospodarski napredak temeljio se na obradbi drva u golemim i prostranim šumama. Međutim, sve do početka XX. stoljeća nije se u Gorskom kotaru mogla učvrstiti drvoprerađivačka industrija što je za stanovništvo značilo odlazak dalje od ognjišta u potrazi za kruhom.¹⁴⁹ Prilike su se, međutim, znatno izmijenile sredinom XX. stoljeća.

Konačno, treba zabilježiti obiteljska imena (prezimenaa) u Brodu na Kupi. – U svojoj knjizi R. Strohal spominje da su brodski vlastelini nakon turskih provala željeli napučiti svoje vlastelinstvo pa su pozivali natrag svoje odbjegli kmetove iz Kranjske, zatim primali Slovence i već spomenute Vlahe „rimokatoličke vjere, tj. izbjeglice iz kršćanskih turskih provincija kao Abramoviće, Crnkoviće, Gašparoviće, Jurkoviće, Petranoviće i Simonoviće”.¹⁵⁰ Prema istraživanjima A. Burića tipična obiteljska imena na području brodske župe su Ožanić i Šafar.¹⁵¹ Najpouzdaniji put u potrazi za prezimenima

145 U spomenutom popisu misli se na udovice koje su nositeljice posjeda; koje imaju posjed stečen po mužu ili na drugi način; lat. *viduae possessionatae*.

146 AHZ, *Conscriptiones bonorum ante regulationem comitatum*, kut. I, Prot. br. 3 – X.

147 M. Pandžić, Dioba tuđinske uprave i pojačanog gospodarskog izrabljivanja (1671–1860). ZGK, 66. – I. Karaman, Pregled gospodarske povijesti od XV – XX. stoljeća. ZGK, 132 sl.

148 I. Karaman, nav. dj., 142.

149 Usp. P. Matković, Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih. Zagreb 1873, 65–68 – M. Zoričić, Žiteljstvo kraljevine Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju. Rad JAZU 125. Zagreb 1896, 50–197.

150 R. Strohal, nav. dj., 115. – usp. E. Laszowski, nav. dj., 32. – R. Lopašić, Hrv. urbari, 402.

151 A. Burić, nav. dj., 49.

su matične knjige koje su u brodskoj župi sačuvane od god. 1730.¹⁵² U popisu obiteljskih imena trebalo je koristiti objelodanjene knjige¹⁵³, nadgrobnice natpise na spomenicima. Uz svako prezime upisana je godina kada se javlja prvi put. Međutim, popis jamačno nije potpun niti su prezimena protumačena. Obiteljska imena u brodskoj župi abecednim slijedom su ova: Abramović/Obranouich (1670), Antić (1863), Bambić (1858), Barbarić (1730), Barić (1858), Beljan/Bellian (1670), Briški/Brisky (1670), Bukovac (1744), Burić (1736), Cividini (1858), Crnković/Cernkovich (1735), Černković (1869), Čavrka (1893), Černe (1872), Delač (1799), Desinić (1861), Dolušić/Dolisich (1670), Glad (1858), Golik (1730), Grbac (1753), Hibšer (1809), Janeš (1816), Juretić (1789), Kajfeš (1730), Karneluti (1855), Kirinić (1859), Klobučar/Clobuczar (1730), Kovač/Kovacs (1796), Kovačić (1861), Krković/Kerković (1861), Lisac (1858), Majner (1802), Malnar (1735), Marinić (1753), Mihelčić (1694), Muhvić (1731), Mulc (1745), Ofak (1799), Ožanić/Ozanich (1731), Papeš (1865), Paver (1860), Pauer (1732), Pavić (1670), Rački/Ratscki (1738), Radočaj (1859), Ribić/Ribich (1670), Srakoč (1865), Šafar (1670), Šneler/Sneliar (1738), Štajduhar/Staidohar (1732), Štanfelj (1858), Štegančić (1753), Štiglić (1796), Štimac (1672), Tomac/Tomaz (1730), Vidmar (1799) i Žagar/Zagar (1730).

ISKRICE SUVREMENOG ŽIVOTA

Negdašnji Brod, ubilježen u hrvatsku povijest kao značajno naselje utkano u život velikih obitelji knezova krčkih – Frankopana i Zrinskih, nema više uvjeta bujnoga gospodarskog života. Ni u crkvenom uređenju ovo naselje nema značenje kojim se ponosilo u prošlosti: nema više broskog dekanata niti župa ima svoga stalnog župnika.¹⁵⁴

Brod se nalazi za sada izvan domašaja jakih prometnica unatoč dobrom položaju (sastaju se i razilaze dobri putovi prema Čabru, Delnicama, Kočevju). Željeznička pruga je daleko (Delnice)¹⁵⁵, a nova ravničarska pruga od Karlovca prema moru nije još započeta (1982.)¹⁵⁶ Jamačno će ta prometnica pridonijeti poletu života u Kupskoj dolini, a svakako i Brodu.

152 Usp. Schematismus ... pro anno 1914, 129 (Matriculas habet ab anno 1730). – AHZ, *Matica rođenih župe Brod*, (1730–1796).

153 U popisu literature zabilježena su već djela pisaca, a posebice treba upozoriti na knjigu A. Burića u kojoj je na str. 281–287 pisac ispisao svoje izvore.

154 Koliko je Gorski kotar dobio ili izgubio novom ustrojbom Riječko-senjske nadbiskupije (1969) presudno je pitanje na koje bi trebalo odgovoriti. Čini se da je potrebno razmotriti sve o žiteljstvu, osoblju crkvenom i o području koje je zemljopisna cjelina.

155 Prugu Karlovac–Rijeka, koja je vrlo značajna prometnica u Hrvatskoj, izgradili su Mađari god. 1873. imajući na umu svoje probitke.

156 O zamisli kako izgraditi ravničarsku prugu koja bi u svim kombinacijama „hvatala“ Brod na Kupi bilo je već spomena. Rasprave još traju pa se treba nadati i ostvarenju zamisli.

U suvremenom životu puno se govori, piše, raspravlja o turizmu. Gorski kotar u cjelini je još uvijek neiskorišteno, iznimno zanimljivo područje¹⁵⁷, dolina Kupe pak posebice. Spominje se u člancima da je prvi poticaj za planinarsko društvo bio u Brodu god. 1931, zatim da je osnovano 1933.¹⁵⁸ A brodsko područje ima što ponuditi planinarima i izletnicima: izvor Kupice kod Lešnice, Hajdovu hižu (pećinu), Kuželjsku stijenu i druge izletničke znamenitosti. Kod Broda na Kupi u Gustom Lazu radi jedna od najstarijih pilana.¹⁵⁸ Moglo bi se upućivati na bilinstvo, lov i ribolov u Kupskoj dolini, a sve bi jamačno potvrdilo istinu da „hrvatska Švica” ima raskošna njedra puna privlačnih ljepota. Namjernik koji se zaustavi na brodskom području ne zaboravlja susret s jedinstvenim ugođajem koji ga prožme.

Unatoč ratnim oštećenjima simpatična župna crkva sv. Marije Magdalene skladno obnovljena svraća pogled mještana i prolaznika.¹⁵⁹ Ona čeka i unutarnju obnovu, uređenje. Ono što je učinjeno do sada iskrica je života, putokaz prema budućim poslovima oko nje.

Podignut je spomenik poginulima u ratu (1941–1945), obnovljene su kuće, god. 1974. dovršena je nova školska zgrada.¹⁶⁰ Nižu se iskrice života u novim prilikama i upućuju na vjeru da će se rasplamtjeti u oganj novih ostvarenja.

* * *

Kratki prikaz povijesti naselja i župe Brod na Kupi¹⁶¹ dopušta zaključak da je mjesto vrlo staro i da o njemu ima pouzdanih podataka od god. 1481. Međutim, jamačno je naselje postojalo prije, jer su smještaj na Kupi, okolne planine, ugodno podneblje, te šume i polja pružali uvjete potrebne za ljudski život. Najbogatiju povijest i značenje Brod je postigao u doba knezova krčkih – Frankopana i za gospodstva Petra Zrinskog. O tom razdoblju ima više podataka nego o drugima. Gospodari Broda na Kupi nakon pogibije Zrinskog i Frankopana nisu za feudalnog doba mijenjali svoje postupke ni prema ljudima niti prema prirodnim bogatstvima. Puk koji se za turskih provala sklanjao u susjednu Kranjsku, pa opet vraćao svojim domovima, primao je došljake koje su feudanci naseljavali na opustjelim područjima. Bili su to Vlasi koji nisu uvijek bili spremni uključiti se u zajedništvo sa starosjedilačkim stanovništvom. Većina su bili krajišnici koji su se ponašali prema uredbama Vojne krajine.

Grada koju je potrebno proučiti za slijed povijesnih događaja zabilježena je na početku rada; također se pratio razvitak crkvenog uređenja u Gorskom kotaru koji je bio slo-

157 Usp. N. *Kauzarić – Andrić*, Turizam. ZGK, 735–751.

158 A. *Crnić* i dr., Pilanska i finalna prerada ..., ZGK, 617. (Danas je brodska drvnoindustrijska prerada u sklopu *Tvornice građevne stolarije* DIP-a, Delnice.)

159 Dobrotom St. Kovačića, delničkog župnika i brodskog upravitelja mogao sam pratiti rad oko obnove brodske crkve. Njemu zahvaljujem i priložene slike.

160 Usp. E. *Crnković* i dr., Općina Delnice, ZGK, 212. Jamačno će stara školska zgrada biti obnovljena.

161 *Ovaj rad dio je velike rukopisne monografije o Brodu na Kupi* (rukopis ima 149 stranica A4, 24 slike i 4 crteža). Objelodanjeni dijelovi iz rukopisa *sažetak* su cjeline koja nije mogla biti objelodanjena u ovom časopisu.

žen, ali je u njemu Brod na Kupi imao značenje dekanatskog sjedišta. Zabilježeni su župnici od sredine XIX. stoljeća.

U sažetom prikazu života puka u brodskoj župi bilo je zamijetiti da se radi o kmetovima koji su imali svoja selišta uz obveze prema gospodaru sve do ukinuća kmetstva god. 1848. Zabilježena obiteljska imena (prezimana) potvrđuju prvi spomen pojedinoga, prema matičnim knjigama.

Prema iskricama koje se javljaju u suvremenom životu, u suvremenim prilikama može se upozoriti na činjenicu da život u Kupskoj dolini, pa i u Brodu nije završen, oskudan, nego da teče poput Kupe koja se dnevice obogaćuje svježim vodama. Zato se u zaključku ovoga rada i ne može govoriti o svršetku.

SUMMARY

The manuscript on Brod upon Kupa is a summary of a handwritten monography about that village. The location of the village in Gorski kotar by the river Kupa as well as its name are discussed in the manuscript. The sequence of historical events is also presented. Although it is said that Brod upon Kupa was first mentioned in 1481 there are reasons to believe that it had existed before. The richest history of the village dates from the times of the Croatian nobility, the Frankopans and the Zrinskis. After the year 1671 the landlords started changing, yet the people lived as serves in feudalism. The history of Brod's catholic parish is old. It dates from 1609. Brod was the residence of the deanery and it had its own parish priests since the middle of the 19 century. The village is well situated and has a pleasant climate. Good road network makes Čabar, Delnice and Kočevje easily accessible. As a result, new possibilities for revitalization and progress have been considered in the last 30 years.